

ESTRUCTURA JURIDICOFORMAL DE LES DONACIONS EN ELS DIPLOMES DE LA CATALUNYA CAROLÍNGIA

Jesús Fernández Viladrich
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Emprenem aquest treball amb la següent finalitat: portar a terme una prospecció sistemàtica sobre els diplomes catalans contentius de les *donationes* amb l'objecte de fer una abstracció jurídica del seu contingut i poder arribar d'aquesta manera a la configuració dels elements constitutius d'aquesta categoria jurídica, que presenta, com veurem, una morfologia multiforme. És per això que parlem de donacions, i no de donació. Dits diplomes s'han conservat en un nombre pròxim al miler en la Catalunya anterior a l'any 1000, o, més ben dit, en el territori que amb el temps es va convertir en el país català. Creiem que, en uns moments en els quals el dret —ens referim al dret oficial— pràcticament era a Catalunya lletra morta a causa de l'escassa consistència de les estructures polítiques, l'estudi —encara que en aquest cas sigui parcial, no podia ser d'una altra manera— de les donacions com un dels mecanismes més significatius dins del camp de l'aplicació del dret privat, ens pot conduir a una millor comprensió del dret realment viscut en l'època que ara ens ocupa.

No pretenem incidir i insistir en l'enorme importància que els diplomes tenen amb vista al coneixement del nostre passat jurídic, atès que això ja ho han fet autoritzats historiadors del dret i, sens dubte, amb una suficiència molt superior a la que nosaltres aquí podríem mostrar.¹ No obstant això, com que per

1. Vegeu E. de HINOJOSA Y NAVEROS, «El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media», a E. de HINOJOSA Y NAVEROS, *Obras completas*, tom II, *Obras de investigación*, Madrid, Publicaciones del Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1955, p. 33-328; Gonzalo MARTÍNEZ DIEZ, «Las instituciones del reino astur a través de los diplomas», *Anuario de Historia del Derecho Español* (AHDE), núm. XXXV (1965), p. 59-167; José M. FONT RIUS, *Guía de la Cátedra de Historia del Derecho Español*, Barcelona, 1976, p. 173; A. GARCÍA-GALLO, *Las instituciones sociales en España en la alta edad media (siglos VIII-XII) y El hombre y la tierra en la edad media leonesa (El prestimonio agrario)*, reimpr., Barcelona, El Albir, 1981, p. 186; A. IGLESIA FERREIRÓS, «El cartulario de "Sant Cugat" del Vallés: del "Liber Iudiciorum" al "Corpus Iuris Civilis"», a *I Seminario de Historia del Derecho y Derecho Privado*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985,

a la confecció d'aquesta col·laboració hem llegit diverses desenes de documents, creiem que això ens autoritza a sostenir l'afirmació que no existeix cap aspecte de la nostra cultura, ni cap tret diferenciador de la nostra consciència com a país, que no trobi les seves arrels en el contingut, extraordinàriament ric i plural, dels documents als quals ens referim. Les dades que ens aporten, tant quantitativa-ment com qualitativament, són essencials per a conèixer alguns dels aspectes més nuclears de la nostra història, sigui en el camp de les actituds, mentalitats i ideologies, sigui en el dels temes religiosos, socials, econòmics, jurídics i artístics. Crec que el lector ens comprendrà bé si mencionem tres exemples, entre els molts que podríem esmentar, que atorguen una credibilitat jurídicament rellevant al contingut dels diplomes de la Catalunya carolíngia. El primer: si ara per ara els catalans podem sentir-nos orgullosos d'haver conservat tant i tants monuments emblemàtics, alguns d'aquests qualificats com a Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO, és perquè, als segles IX i X, donants, en molts casos anònims i no sense esforç, van contribuir amb les seves aportacions, no sempre del tot gratuïtes, certament, a la seva construcció i reconstrucció. El segon: si ara per ara podem consignar que la nostra actitud davant la solució de la complexitat dels problemes que planteja el quefer quotidià ha de ser presidida per un tarannà pactista, és perquè els primers catalans van utilitzar el pacte com una forma de vida des de les albors de la seva història. Creiem que l'origen del pactisme català es troba en el conjunt de les *conditiones* que acompanyaven els actes de disposició de béns, compravendes, donacions i permutes, entre altres, fets per la gent de l'època en defensa dels seus interessos.² El tercer: assenyalar que els fonaments del règim econòmic de separació de béns, que ha tingut i té un paper tan significatiu en l'evolució històrica del dret català, arrenquen de l'existència de patrimonis sepa-rats dels cònjuges en el si del matrimoni, documentats ja a partir del principi del segle X. La realitat d'aquests patrimonis independents, encara que aleshores no es va donar amb un caràcter de generalitat, constitueix un dels trets més característics de la societat conjugal tal com es trobava configurada a Catalunya abans de l'any 1000.

Diguem d'entrada que, en aquella època, no existia una idea transparent i diferenciada de la donació com una figura jurídica autònoma i independent, de manera que es confonia sovint amb altres negocis jurídics d'índole privada, com

p. 93-176; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, ed. facs. a cura de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 224. En endavant, CC.

2. El tema del pactisme va ser tractat des de distintes vessants per L. LEGAZ I LACAMBRA, J. LALINDE ABADÍA, A. GARCÍA-GALLO, J. VALLET DE GOYTISOLO, J. SOBREQUÉS CALLICÓ, L. SÁNCHEZ AGESTA, *El pactismo en la historia de España*, Madrid, Instituto de España, Cátedra Francisco de Vitoria, 1980, 181 p.

és el cas de la compravenda i de la permuta, entre altres coses perquè el preu de la venda se satisfia en moneda expressada *in rem valentem* o en productes en espècie. És freqüent trobar donacions per mitjà de les quals se satisfà un preu fixat en una quantitat de diner. Aquestes figures jurídiques viuen properes. L'escassa circulació de la moneda ens explica que el preu de la transacció es fixava a vegades en el valor d'un bou i d'algunes, poques, ovelles.³ Per la venda d'un alou, Borrell II, comte de Barcelona, Girona i Osona, va rebre l'equivalent de setanta unces d'or, és a dir, un cavall bai i una mula òptima.⁴ Tant és així que tots aquests negocis arriben a confondre's i a confluïr dins d'una situació de primitivisme jurídic, semblant a la que Kaser qualificava com una situació de contigüitat visual dins de les característiques del dret romà vulgar.⁵ Totes aquestes figures jurídiques s'exterioritzen confoses les unes amb les altres, de manera que el que val per a una d'aquestes, val per a les altres, i participen moltes vegades de la concurrència de certs elements comuns, com, per exemple, la mateixa justificació, la mateixa concepció de la *traditio*, els mateixos objectes que es transfereixen, els mateixos subjectes que les atorguen i que les reben, les mateixes clàusules de validesa i de transmissió, i idèntiques fórmules de maledicció i de sancions penals i espirituals per al cas de la seva inobservança. Tampoc no hi falta l'element de les afrontacions. Des d'un punt de vista diplomàtic, les similituds són enormes. Per aquests motius, se'ns presenten identificades quant a la seva denominació en les corresponents escriptures.⁶ Això no es pot deure sempre a errors dels escrivans, que n'hi va haver i molts, en la utilització d'uns mateixos formularis. Ni tampoc al fet, freqüent, per cert, de contenir aquestes escriptures actes jurídics independents, ja que a vegades en contenien, però altres vegades no, sinó a realitats jurídiques més profundes, que exterioritzen que el dret es troba ara en una situació de franca regressió.⁷

Aquestes juxtaposicions de conceptes i categories jurídiques són pròpies de l'existència d'un ordenament jurídic en gran part no formulat i viscut con-

3. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. IV, *Els comtats d'Osona i Manresa*, segona part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999, doc. 932, any 963, p. 694. En endavant, CC, vol. IV.

4. CC, vol. IV, doc. 1122, any 972, p. 813.

5. M. KASER, «El derecho romano vulgar tardío», AHDE, vol. XXX (1960), p. 617-630.

6. CC, vol. IV, primera part. Venda que es permuta: doc. 548, any 944, p. 438, i doc. 603, any 947, p. 470.

7. «Scriptura donationis et comutationis», a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. VI, *Els comtats de Roselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2006, primera part, doc. 111, any 878, p. 159. En endavant, CC, vol. VI. «[f]acta scriptura vinditionis ac donationis», a CC, vol. VI, primera part, doc. 127, any 979, p. 174; «facta carta helemosinaria vel comutatione», a CC, vol. VI, primera part, doc. 128, any 880, p. 174; «cartam donacionis et testamentum», a CC, vol. VI, primera part, doc 191, any 917, p. 217.

suetudinàriament, en el qual imperava un pragmatisme que sacrificava qualsevol accent de tecnicisme. És una situació lògica per a respondre jurídicament a la realitat social i econòmica del moment, sempre precària i sotmesa als imperatius de les forces de la naturalesa, que permanentment han acompanyat l'home en el seu camí. A aquesta situació tractava de respondre el dret que s'aplicava en la futura Catalunya durant els segles IX i X.

L'estructura interna d'una donació, en abstracte, presenta els elements que tractaré de glossar conforme al següent esquema, ordenats, en la mesura que pugui, tal com apareixen en el document de què es tracti. Aquests elements es refereixen a la donació pròpiament dita, aquella la producció d'efectes de la qual no està relacionada amb la mort del donant, cosa que no significa que la mort no pugui intervenir-hi. La seva caracterització com a acte jurídic *inter vivos*, presidit per la idea de liberalitat i emmarcat en una dimensió del dret privat encaminada cap a la transferència irrevocable i real de la funció propietària, constitueix el tret que millor la defineix. Perquè en un moment determinat la carta de donació pugui provar-se, es consigna per escrit en presència dels testimonis que l'acrediten. Només si concorren aquestes circumstàncies formals, les mateixes que s'exigien en l'època visigoda —data, escriptura i testimonis—, i si no hi ha coacció, la donació adquireix vàlida o ferma. De cap manera ens referirem en el present treball a la donació per causa de mort, l'estudi de la qual s'inclou dins d'un altre àmbit del dret, el de les successions.⁸ Els elements de la donació, que esmentaré a continuació, no es troben tots en el mateix document, però sí, creiem, que es troben en el conjunt, o en la major part, dels documents examinats. De tota manera, no hi ha respecte a aquesta qüestió regles fixes quant a la seva ordenació; ni tan sols tots aquests elements es donen obligatòriament en el mateix diploma. I són els següents.

2. INVOCACIÓ

2.1. PROTOCOL

El protocol comença amb una invocació religiosa com ara «In nomine Domini», «In Dei nomine trinitatis», «In nomine Domini et Salvatoris nostri Iesu Christi», «In nomine sanctae et individue Trinitatis», «In nomine Domini nostri

8. Estudiad, entre altres autors, per J. BASTIER, «Le testament en Catalogne du IX au XII siècle: une survivance wisigothique», *Revue Historique du Droit Français et Étranger*, vol. III (1973), p. 374-417, i Antoni M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona, Fundació Noguera, 1984, col·l. «Textos i Documents», núm. 5, p. 357.

Ihesu Christi Filii Dei uiui salvatoris», «In nomine Domini», «In nomine Domini Dei eterni», «In nomine Domini Dei aeterni miseratoris et pii», o similars, fórmules expressives que Déu no és una abstracció en el procés de desenvolupament de la societat altmedieval, sinó una realitat que sempre està present en la consciència i en la manera de procedir d'aquella gent: «Ubique crédimus divínam esse praesentiam, et óculos Dómini in omni loco speculari bonos et malos.»⁹ Mai com en aquelles segles Déu va constituir el suport de la vida humana i mai aquesta va estar tan immersa en una dimensió sobrenatural com ho va estar en aquell moment. La veritat és que bona part del contingut de les donacions, tant els seus aspectes accidentals com els substancials, sia que aquestes s'emmarquin sota el prisma d'actes jurídics *inter vivos*, sia que ho facin sota el d'actes jurídics per causa de mort, no s'entén sense la presència divina. Qualsevol negoci del quefer quotidià estava determinat per la influència del cristianisme. No podia ser d'altra manera, perquè els escrivans de les operacions jurídiques que es duïen a terme eren persones d'Església.¹⁰ I, com en tantes i tantes ocasions, els fonaments eclesiàstics d'índole filosòfica i teològica constitueixen els pilars essencials de la figura jurídica considerada aquí, igual que els constitueixen d'altres.

2.2. DONANTS

A continuació es mencionen el nom, la condició social, la condició jurídica i l'estat, laic o eclesiàstic, de la persona que fa la donació de què es tracti. Aquesta es designa amb el terme *donator* o *donatrix*, segons si és un home o una dona, i cal tenir en compte que, freqüentment, en una mateixa donació, els donants, *donatores*, poden ser diverses persones, familiars o no. Si es tracta d'una col·lectivitat de persones, actuen conjuntament i solidària: «nos simul in unum, donatores sumus [...]», «nos omnes in commune», «omnes unanimes atque concordés simul», «nos omnes, qui simul in una fide venimus», «nos pariter»; s'utilitzen aquestes i altres fórmules similars, totes d'utilització general. Els donants poden ser tant persones físiques, persones individuals o membres d'una mateixa família, freqüent-

9. Capítol 19.1 de la regla de sant Benet, editada per G. COLOMBÁS, L. SANSEGUNDO i O. CUNILL (cur.), *San Benito: Su vida y su regla*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1968, p. 468. Sobre la utilització de fórmules de contingut religiós en els diplomes, és d'un gran mèrit, encara que per a una època una mica posterior, el llibre de C. D. LANHAM, *Salutatio formulas in latin letters to 1200: Syntax, style, and theory*, Munic, 1975.

10. Sobre la cultura en aquests segles, vegeu R. GIBERT, «Enseñanza del derecho en España durante los siglos VI-XI», *Ius Romanum Medii Aevi, pars I, 5b, cc*, Varese, Soc. Tip. «Multa Pauvis», 1967, p. 1-54.

ment esposos, com persones morals canòniques (per exemple, un abat al capdavant dels membres d'una congregació monàstica o d'un institut eclesial, etcètera). El concepte que s'infereix de la família en aquests diplomes és el de la família nuclear: pares i fills no casats, pocs membres més. Si es tracta de donants eclesiàstics pertanyents al clergat superior, apareixen com a titulars o atorgants de la donació arquebisbes metropolitans, bisbes, abats i abadeses, arxiprests, arxidiaques, canonges, sacerdots o preveres i primicers. Amb relació al baix clergat, apareixen diaques o levites, subdiaques, monjos, monges, sagristans, acòlits, etcètera. Complementant els anteriors es troben els clergues, que no són religiosos.

Si es tracta de persones laiques, els donants poden ser tant membres de les famílies comtals i vescomtals, com alts funcionaris públics (veguers i jutges) o gent pertanyent als nivells menys jeràrquics d'aquella societat, com ara els camperols que posseïen la terra alodialment. La fórmula d'expressió és sempre de la mateixa o semblant configuració; per exemple, «Ego Gollegod cometissa, donatrix».

2.3. BENEFICIARIS

A continuació del nom de la persona atorgant apareixen el nom, la condició social, la condició jurídica i l'estat, laic o eclesiàstic, de la persona a favor de la qual es fa la donació, independentment del tipus de què sigui aquesta, ja que la donació presenta també en aquesta època una certa complexitat morfològica. El donatari va precedir sempre de la preposició d'acusatiu *ad*: «[...] concedo atque trado ad domum Sancti [...]». En l'època estudiada, el donatari casi sempre és l'Església o una institució eclesial o monàstica, que rep i accepta el bé objecte de la donació, sia directament, sia a través d'un eclesiàstic, que pot ser-ho de distint rang. Però la donació també es pot fer a favor d'una o de diverses persones físiques, supòsit, aquest últim, en el qual s'entendrà realitzada, en certs casos, per porcions iguals, *pariter* o «equalem te dividere faciant in iamdicta hereditate».¹¹

Les mateixes persones o institucions que poden actuar com a donants, poden fer-ho com a donatàries. Es requereix per a això una certa capacitat civil o

11. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS (fund.), J. M. FONT I RIUS i A. M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. v, *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Perelada*, segona part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, doc. 543, any 993, p. 479. En endavant, CC, vol. v. Igualment, a J. ALTURO PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1985, col.l. «Textos i Documents», núm. 9, doc. 9, any 996, p. 19.

natural, que s'exterioritza en el poder de realitzar lliurement negocis jurídics d'índole privada. En uns documents aquest poder s'assoleix als setze anys, en altres, en canvi, als vint.

També es duen a terme donacions únicament entre persones físiques, cas en el qual el donant i el donatari són persones que actuen a títol privat. D'aquests últims supòsits s'han conservat menys projeccions que de les donacions eclesíastiques, no tant perquè en l'època aquestes situacions no eren freqüents, sinó per la dificultat de conservació pròpia de les escriptures en les quals es consignaven els negocis jurídics fets per particulars.¹² Més freqüent va ser, en canvi, el supòsit d'atorgament de donacions entre membres eclesíastics. D'aquestes, se'ns n'han transmès incomputables exemples.

Però entre la consignació del donant i la del donatari, separades pel verb indicatiu de la transferència objecte de donació *dono/donamus*, entre altres formes verbals, es mencionen, dins de la part preambular de la donació, tres aspectes molt importants en actes jurídics d'aquesta índole. Aquests aspectes es desenvolupen en l'epígraf que hi ha a continuació.

3. PREÀMBUL

El primer aspecte, precedit a vegades d'una clàusula estilística en la qual es consigna que el donant actua compungit per Déu i la Santíssima Trinitat («expuncxit mihi Deus et trina Majestad»), posa en relleu que la donació es fa per l'atorgant de manera voluntària i lliure, sense coaccions. La donació és, en realitat, un acte voluntarista i fet amb ànim gratuït: «gratuito animo et promta mea voluntate»,¹³ «crattuito animo et bona voluntate libenter debet»,¹⁴ «trado libenti animo»;¹⁵ i de bona fe, liberalment: «Dono et gratuito trado.»¹⁶ En alguns di-

12. Vegeu un exemple de donació entre particulars a CC, vol. III, segona part, doc. 66, p. 319. En aquesta donació, de l'any 869, Teodilà dóna a un tal Arrecó una terra que tenia en el territori de la vila d'Arges. Vegeu una altra projecció expressiva d'una actuació privada, també en aquest cas d'índole real, a CC, vol. IV, primera part, doc. 38, any 898, p. 97, pel qual una mare fa donació d'una casa i una terra de cultiu a favor del seu fill; i una altra, per la qual s'exemplifica la donació d'un alou entre germans, a CC, vol. V, primera part, doc. 255, any 941, p. 238. I, tot això, sense entrar en les donacions entre cònjuges, de les quals s'han transmès nombroses manifestacions. No obstant això, a CC, vol. IV, segona part, hi ha un nombre elevat d'actes de disposició de béns entre particulars.

13. CC, vol. V, primera part, doc. 199, any 926, p. 197.

14. CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 277.

15. CC, vol. V, primera part, doc. 188, any 923, p. 189.

16. CC, vol. III, segona part, doc. 224, any 973, p. 404.

plomes es menciona el terme *liberaliter*, expressiu d'aquesta idea de gratuïtat. L'actuació del donant és clara. No espera, des d'un punt de vista jurídic, rebre res a canvi, si més no en aquest món, i allò que atorga, ho atorga lliurement. És a dir, el donant no actua sota l'imperi de l'amenaça. Existeixen donacions en les quals des d'un principi s'assenyalen els motius, encara que d'una manera molt genèrica.

El fet que la concessió de donacions com a almoines, independentment del fi perseguit i les quals s'han conservat en gran nombre, i el fet que les escriptures i cartes de donació es presentin amb la intitulació «carta donacionis», «carta donationis elemosini», «scriptura elemosinaria», «scriptura donaciones vel largitionis», «facio scripturam elimosinaria», «karta donacionis vel concessionis», o simplement amb la dicció *carta*, són mostres que no fan més que corroborar aquesta idea de liberalitat a la qual hem al·ludit abans.¹⁷

A més, la mateixa manera en què, a vegades, es denomina l'escriptura o carta de la donació porta implícita aquesta característica jurídica consistent a donar sense rebre cap contraprestació, en el sentit que aquesta mateixa no sigui exigible pel dret. És la forma per la qual s'identifica la donació amb la *larguitionis*. La composició «donacionem seu largitionem» és d'ús corrent.¹⁸

És generalitzat l'ús en el preàmbul de les donacions pròpiament dites, de la clàusula formulària «certum quidem et manifestum est quia placuit animis nostris et placet, nullius cogentis imperio nec suadentis ingenio, set propria nobis elegit voluptas ut scriptura donationis fecisimus [...]», que figura en incomputables donacions. Apareix mencionada a tall de justificació jurídica.¹⁹ Una de les seves primeres mencions correspon a l'any 834, segons que consta en la donació d'un alou al monestir de Sant Vicenç de Gerri, al comtat del Pallars, pel prevere Dató.²⁰ En canvi, en les donacions com a almoines a monestirs, aquesta justificació inicial sol ser de caràcter religiós i s'utilitzen una gran diversitat de fórmules, com ara: «Magnum mihi et satis licitum esse videtur domum Dei haedificare ubique et de rebus meis honorare atque concedere. Audientes predica-

17. Es poden consultar tres exemples, entre els molts que es podrien consignar: CC, vol. IV, segona part, doc. 1135, any 973, p. 825; CC, vol. VI, segona part, doc. 624, any 995, p. 497; CC, vol. IV, primera part, doc. 133, any 914, p. 169.

18. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, CC, vol. IV, primera part: doc. 44, any 900, p. 100; doc. 45, any 900, p. 100; doc. 154, any 916, p. 184; doc. 180, any 918, p. 201; doc. 307, any 927, p. 274; doc. 381, any 932, p. 322. Vegeu també C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. II (1979), doc. 118, any 949, p. 87, i doc. 192, any 982, p. 28.

19. Un exemple: CC, vol. IV, segona part, doc. 1037, any 968, p. 757.

20. CC, vol. III, segona part, doc. 10, any 834, p. 285.

tionem sanctorum patrum, quia helemosina a morte liberat anima, quia sicut aqua extinguit ignem ita elemosina extinguit peccatum» («Doneu com a almoïna allò que hi ha a les copes i als plats, i llavors sí que tot us quedarà purificat»).²¹ També és freqüent la fórmula «[e]t ideo ego hec audiens et cognoscente me peccati macula honesta compuncunda divina pietate, ut pius et misericors Dominus mihi veniam prestare dignetur, et ad illam beatitudinem faciat pervenire ut dicta» («Veni a mi tots els qui esteu cansats i afeixugats, i jo us faré reposar.» «Aleshores el rei dirà als de la seva dreta: — Veniu, beneïts del meu pare, rebeu en herència el Regne que ell us tenia preparat des de la creació del món.»).²²

La fórmula «quidem certum [...]» apareix en una de les seves primeres projeccions, com hem dit, en una donació d'una església amb alou, al comtat de Pallars, als servents del monestir de Sant Vicenç de Gerri, feta pel prevere Dató l'any 834.²³ «Manifestum est enim quoniam sic michi placuit et placet in animo meo, nullius quoegentis imperio nec suadentis ingenio sed propria et expontanea accessit michi voluntas.» Els redactors dels diplomes catalans del segle IX la utilitzaven sovint.²⁴ No n'hem trobat l'origen, encara que en la labor de recerca l'hem trobat consignada en actes jurídics d'aquesta naturalesa per tot l'Occident europeu, des del Regne astur fins a la Germània, passant per la França dels merovingis i carolingis. Això ens indueix a pensar que podria tractar-se d'una reflexió, originària o derivada, bíblica, evangèlica, patristica o conciliar que, com passa tantes vegades, ha experimentat una translació del món eclesiàstic al món jurídic i ha trobat empara en principis jurídics. O, amb major seguretat, d'una fórmula procedent del dret romà baiximperial o del dret romà vulgar. És una conjectura, i en sóc conscient, però no ho és, en canvi, el fet que les legislacions visigòtiques, tant el Codi d'Euric com el *Liber Iudiciorum*, inclouen dins dels seus preceptes el criteri que no té validesa l'acte jurídic realitzat de manera coactiva, sigui quin sigui la seva naturalesa: «Donatio, que per vim et metum probatur exorta, nu-

21. «Et Dominus dixit, date helemosinam, et ecce omnia munda sunt vobis», Evangeli segons Lluc, capítol 11, verset 41, a CC, vol. VI, primera part, doc. 302, any 948, p. 296. Antic Testament, Llibre de Tobies, capítol 12, verset 9.

22. «Venite ad me omnes qui laborastis et honorati estis, et ego reficiam vos», Evangeli segons Mateu, capítol 11, verset 28, i capítol 25, verset 34, a CC, vol. V, primera part, doc. 312, any 955, p. 286.

23. CC, vol. III, segona part: doc. 10, any 834, p. 285; doc. 14, any 837, p. 287; i sempre per al comtat del Pallars, doc. 32, any 846, p. 298, i doc. 47, any 852, p. 309.

24. Sobre la significació d'aquesta fórmula i les seves variants estilístiques, vegeu M. ZIMMERMANN, «Protocoles et préambules dans les documents catalans du Xe au XIIe siècles. Évolution diplomatique et signification spirituelle», *Mélanges de la Casa de Velázquez* [París], núm. 11 (1975), p. 51-79.

llum habeat firmitatem.»²⁵ Si bé hem consultat l'edició del *Liber Iudiciorum* de Zeumer als *Monumenta Germaniae Historica* (M. G. H.) de l'any 1902, preferim utilitzar en aquest treball l'edició, acompanyada de l'estudi corresponent, del «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona.²⁶ Dos són els motius que es troben en la base de l'elecció d'aquesta edició. El primer: les majors facilitats de consulta que ens ofereix. El segon i essencial: el *Liber Iudicum* del jutge Bonsom és una posada al dia, redactada al principi del segle XI, del *Liber Iudiciorum* que s'aplicava en la monarquia de Toledo. Per això hem considerat que el dret contingut en aquesta versió del *Liber Iudiciorum* seria el que millor correspondria, per motius de proximitat, a la realitat jurídica, social i econòmica continguda en els diplomes sobre els quals estem treballant.

Aquest principi, conforme al qual els negocis jurídics no han d'actuar-se amb violència, encara que aplicat ara a la permuta, cosa que no ens ha d'estranyar, perquè, ja ho hem dit, algunes modalitats de donació són molt properes o s'identifiquen amb la permuta, ja que no existeix la donació sense la contradonació, es troba àmpliament documentat en una gran quantitat de diplomes contentius d'actes jurídics d'aquesta índole. Aquests diplomes, redactats en un període de temps més aviat breu, s'inicien reproduint de manera gairebé literal el *Liber Iudicum*, V,4,1, p. 461: «Vox legum et iuris est ut qualis est emptio, talis est comutatio: emptio et comutatio, nisi per metum extorserit, simul habeant firmitatem.»²⁷

25. K. ZEUMER, «Legum Codicis Euriciani Fragmenta», a *Monumenta Germaniae Historica* (d'ara endavant, M. G. H.), *legum sectio 1, tomus 1*, Hannoverae et Lipsiae, 1902, *precepto CCCVIII*, p. 18. El mateix criteri se segueix en el *Liber Iudiciorum* editat per Zeumer en el *tomus 1, Leges Visigothorum*, V,2,1, p. 213.

26. Jesús ALTURO, Joan BELLÈS, Josep M. FONT I RIUS, Yolanda GARCÍA i Anscari M. MUNDÓ (cur.), «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia i Interior, 2003, col·l. «Textos Jurídics Catalans», subcol·l. «Lleis i Costums I/1», p. 319-633.

27. Al diploma de data 1 de gener de l'any 975, recollit per A. IGLESIA FERREIRÓS, «La creació del derecho en Cataluña», AHDE, vol. XLVII (1977), p. 99-423, concretament en el número 71 de l'apèndix, p. 304, podem afegir, sempre dins de l'època anterior a l'any 1000, els següents: CC, vol. VI, segona part: doc. 347, any 955, p. 325; doc. 348, any 955, p. 326; doc. 360, any 956, p. 334; doc. 395, any 959, p. 354; doc. 410, any 960, p. 362; doc. 637, any 998, p. 503; i CC, vol. VI, primera part: doc. 216, any 928, p. 237; doc. 229, any 932, p. 248; doc. 247, any 937, p. 261; doc. 268, any 942, p. 274; doc. 319, any 949, p. 303; F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X: Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, CSIC, 1951, col·l. «Escuela de Estudios Medievales. Textos», núm. XVIII, doc. 162, any 964, p. 331, i doc. 163, any 964, p. 333; A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona: Documentos dels anys 844-1000*, doc. 112, any 975, p. 311; C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», *Urgellia*, vol. III (1980), doc. 214, 11 de juliol de 988, p. 45; CC, vol. V, primera part, doc. 358, any 964, p. 322; CC, vol. V, primera part, doc. 359, any 964, p. 323, i doc. 360, any 964, p. 324; CC, vol. V, segona part, doc. 624, any 1000, p. 528.

És excepcional trobar aquest principi referit tan literalment i directa a la donació. Si hi ha coacció, no existeix donació. Podria existir, si hi ha força, un delicte de robatori, per exemple, però mai una donació. Les cites anteriors només es podrien interpretar conceptualment d'una manera: que la donació és el poder de posar una cosa voluntàriament i lliurement en poder d'un altre, de manera irrevocable i amb la funció de transmetre'n la propietat, i aquest poder està envoltat d'una vestimenta jurídica visigòtica. I la clàusula d'estil a la qual ens hem referit anteriorment («certum quidem et manifestum [...]»), independentment de quins siguin els seus orígens, d'una manera pròxima i immediata podria reflectir el pes o la influència de l'herència jurídica dels visigots. Cal tenir en compte que, entre la redacció de l'últim dels diplomes mencionats en una nota anterior, l'any 998, i l'aparició de l'obra del jutge Bonsom, en els primers, molt primers, moments del segle XI, va transcórrer un brevíssim espai de temps. No pretenem indagar l'origen del dret d'aquests segles, origen vinculat a la tradició jurídica visigòtica, que en el cas aquí estudiat no és tradició, sinó present, perquè Iglesia Ferreirós ho va fer ja fa uns anys en el seu treball «La creación del derecho en Cataluña». La nova documentació apareguda recentment confirma els resultats de les investigacions que fa uns anys va portar a terme l'historiador esmentat.²⁸

No obstant això, el principi que el que val per a la compravenda val també per a la donació, o altres criteris similars, es troba documentat també en el dret germànic: «Quod de vinditione conscribimus, hoc et de donacione constituimus.» Així ho menciona la rúbrica 62 de la *Lex Ripuaria*.²⁹

Ara bé, el dret de la Catalunya d'aquests segles enllaça, a més, independentment de la intensitat amb què ho faci, amb la tradició jurídica dels mero-

28. D'una manera més sectorial i en relació amb la tutela, la supervivència del *Liber Iudicorum* va ser estudiada per J. M. FONT I RIUS, «En torno a la aplicación del derecho visigodo durante la Reconquista: La tutela alto-medieval catalana», *Revista Portuguesa de Historia*, vol. 5, núm. 2 (1951), *Homenagem a Gama Barros, Coimbra*, p. 361-375; vegeu un estudi de la problemàtica global a José Antonio MARAVALL, *El concepto de España en la edad media*, 2a ed., Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1964, p. 175-181; R. d'ABADAL, «A propos du legs visigothique en Espagne», a *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*, V, Spoleto, 1958, p. 541-585 i 678-682, reeditat a Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. I, *La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*, 3a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 95-133; J. RIUS SERRA, «El derecho visigodo en Cataluña», *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Erste Reihe. Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens* (Münster in Westfalen), núm. VIII (1940), p. 65-80; M. ZIMMERMANN, «L'usatge du droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIIe siècle. Approches d'une signification culturelle», *Mélanges de la casa de Velázquez* [París], vol. IX (1973), p. 233-281; F. UDINA MARTORELL, «El sedimento visigodo en la Cataluña condal. A propósito del artículo "L'usatge du droit wisigothique en Catalogne" de Zimmermann», *Revista de Bibliotecas, Archivos y Museos*, vol. 77, núm. 2 (1974), p. 565-581.

29. *Lex Ripuariorum*, a M. G. H., *tomi III, pars II, Leges Nationum Germanicarum*, Hannover, 1951, p. 115.

vingis i, per descomptat, dels carolingis, tradició que enfonsa les seves arrels en la cultura jurídica romana. Prova d'això és que la fórmula «certum quidem [...]», esmentada anteriorment, expressiva de la voluntarietat i la llibertat que han de presidir la realització d'actes jurídics de caràcter privat, es troba també consignada en innumbrables escriptures de concessions de terres, donacions i compravendes de l'època merovíngia. No creiem que els francs hagin arribat a aquesta a través o com a resultat d'aplicar la tradició jurídica visigoda, llevat que ho fessin servint-se del Breviari d'Alaric, que reproduïa, com és sabut, encara que mutilada, la tradició jurídica romana postclàssica. En qualsevol cas, els francs, si van utilitzar aquests criteris jurídics, que ho van fer, no els van agafar del *Liber Iudiciorum*, sinó d'una altra cultura jurídica. El cert és que la fórmula damunt dita era d'utilització generalitzada a França abans de l'època carolíngia. Diverses rúbriques de les *Formulae Arvenenses* així ho reflecteixen, concretament la 2 i la 19, referides a la compravenda, quan assenyalen: «Hic est vindicio, qui se ipsum vindit [...], ergo constat, me nullo cogente imperium set plenissimam voluntate mea [...]».³⁰ Aquestes fórmules són del començament del segle VII. Una fórmula idèntica s'utilitza en els formularis en allò referent a les cessions de terres. Això indica que els escrivans i redactors dels diplomes de la Catalunya dels segles IX i X van poder redactar els documents utilitzant, també, col·leccions de formularis del regne franc, elaborats sobre els seus costums primitius, és cert, però també sobre la llei romana. Amb la qual cosa no tots els elements formatius del dret català tindrien procedència visigòtica. I indica també que en els aspectes formals i en qüestions de terminologia³¹ hi ha, dins de les entranyes d'aquest dret, més influències que les que podrien derivar del *Liber Iudiciorum*, encara que siguin, sempre i certament, de menor importància. Pel que fa als aspectes concernents al dret públic, Abadal i Font i Rius van destacar la influència del dret franc sobre el català.³² Potser el germen de la fórmula esmentada, que

30. K. FEUMER, *Formulae merovingici et karolini aevi*, a M. G. H., *legum sectio v*, Hannoverae, 1886, p. 5. Vegeu això mateix en la rúbrica núm. 19, «Incipit vindicio», p. 10; K. FEUMER, *Formulae merovingici et karolini aevi*, a M. G. H., *liber II*, *Marculfi Formularum*, rúbrica 20, «Vindicio de area infra civitatem. Constat me nulli cogenti imperio neque imaginario iure sed proprii voluntatis arbitrio vobis vindidisse», p. 90.

31. Amb relació, per exemple, a l'alou, vegeu Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH, «Algunes precisions jurídiques sobre l'alou a Catalunya durant els primers segles (IX-X) del període de la dispersió normativa», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 6 (2007), p. 63-88, i també Jesús FERNÁNDEZ VILADRICH, «El concepto de alodio en el derecho catalán durante los siglos XI y XII», a *Libro homenaje a José Antonio Escudero*, amb motiu de la seva jubilació funcional universitària, en premsa.

32. R. MENÉNDEZ PIDAL (fund.) i J. M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España*, t. VII, vol. II, *La España cristiana de los siglos VIII al XI: Los núcleos pirenaicos (718-1035)*, Navarra, Aragón, Cataluña, Madrid, Espasa-Calpe, 1999, p. 551-599.

s'inicia amb la composició «quidem certum...», present en els formularis visigòtics i francs, es troba en el «placuit atque convenit» que apareix en les projeccions legislatives o pactes dels primers reis francs, com, per exemple, l'*Edictus domni Chilperichi regis*, datat entre els anys 561 i 584, i el *Pactum Guntebramni et Childeberti II*, de l'any 587.³³ Dita fórmula es recull també en molts dels nostres diplomes: «complacuit et convenit».³⁴ Les al·lusions a la *lex romana* són freqüents en els nostres diplomes,³⁵ igual com ho són en els diplomes francs. I això és senyal que es podrien estar fent servir a Catalunya, a més dels formularis visigòtics,³⁶ altres formularis procedents del regne franc.

Però aquesta utilització d'unes mateixes fórmules en uns mateixos territoris pròxims al cor de l'Imperi carolingi i en un àmbit temporal molt concret, podria també derivar de l'existència d'uns mateixos formularis jurídics aplicables en tot l'Occident europeu. Aquesta idea, *a priori*, no es pot desconsiderar si tenim en compte que són els esquemes del dret romà postclàssic, cada vegada més vulgaritzats, els que, a tall de patrimoni originari comú, s'erigiran en l'element formatiu essencial del dret europeu durant aquests primers segles del període medieval.

El segon aspecte, i només en determinades ocasions, fa una referència molt succinta al motiu o els motius que fonamenten la donació: «Et propter remedium anime mee dono atque concedo vel trado ad cenobium [...]».³⁷ «Ob hoc igitur in Dei nomine ego Oliba, gratia Dei comes, his et aliis plurimis preceptis divinis instructus, ob remedium anime mee et absolucionem peccaminum meorum, volo de rebus meis honorare domum Die.»³⁸ No obstant això, el que és més freqüent és que els motius de la donació es consignin en la part dispositiva del document. I a vegades, molt excepcionalment, en la seva part final.

El tercer aspecte és la designació o qualificació com a donació de l'acte jurídic que s'ha d'actuar a continuació: «ut aliquid de nostra terra dedissemus»,³⁹ «debeant donare»,⁴⁰ «ut [...] aliquid de rebus meis donare deberem, sicut et dono

33. A. BORETIUS, *Capitularia Regum Francorum*, a M. G. H., *legum sectio II, tomus II*, Hannoverae, 1883, rúbriques 3, 6 i 7, p. 8 i 9, i rúbrica 6, p. 12, respectivament. També, en el cap. 94, «Pippini Capitulare Papiense», any 787, i en el cap. 6, 7 i 8, p. 198-199.

34. CC, vol. III, segona part, doc. 34, any 846, p. 299.

35. CC, vol. III, segona part: doc. 166, any 955, p. 370; doc. 189, any 963, p. 384; doc. 250, any 979, p. 417.

36. Vegeu el de Ripoll, del segle X, a M. ZIMMERMANN (ed.), «Un formulaire du Xème siècle conservé a Ripoll», *Estudis sobre Textos i Còdexs Medievals de Catalunya* (Barcelona), núm. 1 (1953), p. 26-86; vegeu-ne la traducció al català a *Faventia* (Bellaterra), núm. 4/2 (1982), p. 25-86.

37. CC, vol. VI, segona part, doc. 418, any 961, p. 369.

38. CC, vol. VI, segona part, doc. 579, any 988, p. 466.

39. CC, vol. V, primera part, doc. 322, any 957, p. 291.

40. CC, vol. V, primera part, doc. 239, any 936, p. 227.

vobis»,⁴¹ «ut donare faciamus [...]»,⁴² «et sic mandavit nos facere karta donacionis de ipsa sua vinea propria».⁴³

4. S'INICIA EL COS CENTRAL DEL DOCUMENT

Es descriuen, ja al començament del cos central del document, dades referents a la transferència o transmissió del bé o cosa objecte de la donació, que es corrobora amb les formes verbals de transmissió «concedo et trado», «dono atque concedo», «concedimus atque tradimus», «tradimus atque concedimus», «donamus atque tradimus», «donamus et concedimus», «donamus, cedimus vel tradimus». El fet que la carta de donació es presenti freqüentment amb la intitució «carta donacionis vel concessionis», ratifica la idea d'atorgament o transmissió.⁴⁴ Ara bé, com es materialitza aquesta transferència? Què és el que constitueix la raó més immediata de la donació?

Sovint la donació versa sobre una adjudicació patrimonial, sobre una transferència de valor patrimonial, sobre la transmissió d'un bé alodial. En termes dels nostres dies, es parla de donació real, exempta de qualsevol accent públic, ja que constitueix l'expressió d'un acte jurídic de caràcter privat pel qual una persona realitza en favor d'una altra certa atribució patrimonial. Si es tracta de béns immobles, que és el supòsit més generalitzat, la tradició és simultània a la donació, s'ubica en les seves entranyes, i consisteix a transferir, amb ànim de donar, la cosa al poder del donatari. Això s'aconsegueix, des d'un punt de vista instrumental, mitjançant la tradició per carta, formalitzada per escrit. En aquest procediment, l'escriptura és només l'instrument que simbolitza l'entrega possessòria, que mai no és una entrega de caràcter material. L'entrega es vaporitza i es consigna en l'acte mateix de donar. No necessita un acte *a posteriori*. La donació mateixa és la causa de la donació. La *traditio* constitueix l'essència de la donació. En determinats diplomes, la donació es presenta com a *traditio*. La composició «titulum donationis, traditionis vel consignationis»⁴⁵ ratifica fidedignament aquesta idea. Per això apareixen identificades «donationis vel traditionis».⁴⁶ Queda clar, per tant, que l'escriptura no constitueix un element constitutiu del negoci jurídic, però, això sí, enclou en si mateixa la funció probatòria que s'ha transferit la possessió material del bé immoble

41. CC, vol. VI, primera part, doc. 97, any 876, p. 149.

42. CC, vol. IV, segona part, doc. 982, any 996, p. 724.

43. CC, vol. IV, segona part, doc. 812, any 959, p. 617.

44. CC, vol. IV, primera part, doc. 380, any 931, p. 321.

45. CC, vol. VI, segona part, doc. 340, any 953, p. 320.

46. CC, vol. V, primera part: doc. 188, any 923, p. 189; doc. 199, any 923, p. 199; doc. 230, any 932, p. 221.

objecte de donació, sempre que estigui autenticada per la signatura dels testimonis, que apareixen en nombre variable, rarament menys de tres, segons sigui la importància, major o menor, del bé immoble objecte de donació. També s'exigeix la data perquè el document en qüestió tingui validesa. Això, sempre que es tracti d'una donació pura o una donació pròpiament dita, perquè en les altres modalitats de donació, per exemple, les testamentàries, l'escriptura pot complir una funció ben distinta.

5. LES AFRONTACIONS

La cosa, normalment un bé de naturalesa rústica, sobre la qual recau la donació, ha d'estar individualitzada i determinada amb precisió. De la mateixa manera, es menciona sempre la seva situació territorial. Aquesta funció, la compleixen les afrontacions, que es mencionen sempre en els actes jurídics d'aquesta índole. Són com les fronteres d'allò donat en propietat. Amb extensió i amb precisió, i d'una manera molt detallada, es mencionen els límits del bé donat. Aquest aspecte és un dels més expressius dintre dels que estan continguts en els diplomes. Ens proporciona dades de molt diversa índole, que són molt importants per al coneixement dels fets socials i econòmics, però també per al dret, ja que a través de les afrontacions podem inferir si ens trobem davant d'una petita, mitjana o gran propietat, a pesar que aquestes descripcions de termes sentin una gran antipatia envers les mesures quantitatives que, en determinades ocasions, es donen, sobretot en el cas de les petites parcel·les alodials. Els moderns mètodes topogràfics d'investigació poden resultar de gran ajuda quant a la determinació de l'extensió de la propietat. Si es donen diversos béns en una mateixa donació, cadascun va acompanyat de les seves corresponents afrontacions.

Les afrontacions també resulten essencials per a conèixer el tipus de propietat existent en aquells segles i els seus modes d'adquisició: pública o fiscal, o bé privada, sia alodial, sia beneficiària. Les referències a terres alodials, beneficiàries i fiscals són més freqüents del que una lectura ràpida podria oferir-nos, tant en els documents de compravenda com en els de donació i permuta.⁴⁷ A més, les referèn-

47. «In terra benefitialie», CC, vol. IV, primera part, doc. 417, any 936, p. 346; «qui sunt de beneficio Sanctae Eulaliae», CC, vol. VI, primera part, doc. 53, any 861, p. 112; «qui suprascriptas terras ad beneficia repetet», CC, vol. VI, primera part, doc. 49, any 858, p. 110; «vel ex beneficiis», CC, vol. VI, primera part, doc. 224, any 931, p. 244; «et afrontat [...] de circi in ipso beneficio», CC, vol. VI, primera part, doc. 241, any 922, p. 235; «et inter ipso alode qui fuit de», CC, vol. IV, segona part, doc. 893, any 961, p. 672; «super ipse alodetum di comitum Suniario», CC, vol. IV, segona part, doc. 1247, any 978, p. 899; «cum ipso fisco», CC, vol. IV, tercera part, doc. 1644, any 993, p. 1173; «de meridie ad ipso fisco», CC, vol. IV, tercera part, doc. 1765 bis, any 997, p. 1253.

cies als hereus de tal o tal altra persona són constants en els diplomes d'aquesta índole. I, cosa que és més important, sovint es consigna dins de les afrontacions que la terra donada és una terra contigua a la dels donadors, amb la qual cosa podem inferir que amb les donacions no es tractava d'arrodonir la propietat, cosa que sí que es tractava d'aconseguir amb la permuta.⁴⁸

També són de gran utilitat per al coneixement de l'extensió de la propietat rústica, les actes judicials de l'època, en les quals sovint es fixen els límits territorials de la propietat en disputa, els quals queden diferenciats amb creus, signes i pedres. La composició «Petra Fita» o la variant «petra fixa» són d'ús corrent.⁴⁹ Freqüentment, les creus es troben esculpides a la mateixa roca.⁵⁰ L'establiment dels límits i la divisió de terres es fa prenent com a base els preceptes de la llei dels gots, els quals se citen de manera literal algunes vegades: «Terminos et limites lapides erigi fecimus, sicut antiquitus constituerunt», amb còpia literal del *Liber Iudicum*, X,3,5, p. 588,⁵¹ o fent una referència general a aquest mateix precepte: «[...] et dederunt ad ipsa cella terminia et fecerunt fixorias et fecerunt caractera, sicut Lex Gotorum continet.»⁵²

6. L'OBJECTE DE LA DONACIÓ

Quins béns poden ser objecte d'una donació? Cal dir que l'objecte de la donació ocupa el cos central dels diplomes. Una donació pot recaure sobre tots els béns que pertanyin al domini d'un mateix. No pot donar-se allò que és d'un altre. Ni pot donar-se allò que està sotmès a judici. Ni tampoc allò que ha estat ja objecte d'un acte negocial anterior. En aquest extrem, els textos demostren una gran expressivitat. Es dóna, com veurem, allò que es posseeix en propietat.

Si ens aturem a contemplar els motius escultòrics dels capitells i els brançals del monestir de Santa Maria de Ripoll, els dels capitells de la portada del monestir de Sant Vicenç de Gerri, els del claustre de la catedral de Girona o tanques altres peces escultòriques dels claustres dels nostres monestirs més antics, o

48. CC, vol. iv, tercera part, doc. 1765, any 997, p. 1252.

49. Vegeu, respecte a aquesta qüestió, CC, vol. vi, segona part, doc. 454, [any 968], p. 389.

50. «In ipsa cruce in rocca fundata», CC, vol. iv, tercera part, doc. 1595, any 990, p. 1140; «et pervenit ad ipsam petram ubi abet cruce[m] descriptam» i «et vadit per ipsas lapides ubi sunt ipsas caracteras confictas», CC, vol. iv, primera part, doc. 443, any 938, p. 365.

51. CC, vol. vi, primera part, doc. 56, any 865, p. 119.

52. CC, vol. vi, primera part, doc. 17, any 832, p. 92. Vegeu situacions similars a CC, vol. v, primera part, doc. 53, any 881, p. 96, «fixurias vel terminia mitterent V petras fictas, sicuti et fecerunt», i CC, vol. v, primera part, doc. 105, 900, p. 136, «per signa et caracteres».

les descripcions de les miniatures de la Bíblia de Sant Pere de Rodes o les de la Bíblia de Ripoll, del segle XI, o les de l'Homiliari de Beda, o els detalls del *Tapís de la creació* de la catedral de Girona,⁵³ trobarem molts dels temes que constitueixen l'objecte de les donacions. Les seves representacions solien pertànyer generalment a l'empresa agrícola d'aquells segles. Es representava el mes d'abril, quan els arbres estan florits i els pagesos llauren la terra amb l'arada a coll, o es representaven escenes de la vida quotidiana, de caràcter agrícola o pastoral. Sempre la mateixa imatge, la dels pagesos ocupats en les tasques del camp. És normal, perquè la terra era la gran protagonista de la vida d'aquells homes i, cosa que a nosaltres ens interessa més, era el bé principal, la font de riquesa que reclamava l'atenció de la quasi totalitat dels negocis jurídics que aquells realitzaven. Era, doncs, lògic que les coses objecte de donacions s'identifiquessin principalment amb la terra o amb els seus elements components.

Però si fem abstracció del contingut, per exemple, de les dotalies fetes amb motiu de les consagracions d'esglésies, del contingut dels testaments⁵⁴ o del contingut dels inventaris de béns,⁵⁵ que són els actes jurídics que descriuen millor els béns objecte de donació, aviat arribarem a la conclusió que qualsevol cosa, objecte o bé, tant moble com immoble, independentment que el seu titular fos laïc o eclesial, així com certs drets i serveis, podien ser susceptibles de donació. També podia ser objecte de donació el mateix home lliure, que, juntament amb tot el que posseïa, podia erigir-se en oblat en el fi d'una donació: «Me trado», com mencionen tants i tants diplomes d'aquesta època.

Intentarem fer una descripció tan detallada com sigui possible d'aquests béns, perquè si individualitzem amb precisió la cosa sobre la qual recau la donació, estarem en millors condicions per a delinear algun dels seus elements més característics.

S'imposa, respecte a aquesta qüestió, la distinció entre béns immobles i béns mobles. Aquesta és una expressió que figura amb prodigalitat en els nostres diplomes. Potser els nostres escrivans, que sembla que utilitzaven, entre altres formularis, els formularis francs, la van prendre de la distinció «mobilis et immobilis» continguda en aquests. En la nostra documentació es fa una referència aclaparadora a aquesta distinció quan es descriu la composició de l'alou, almenys la dels grans alous: «[...] tam mobilia quam immobilia.»⁵⁶ O quan es redacten els

53. Vegeu-ne reproduït un detall a G. FELIU MONTFORT, «La vida econòmica», a R. MENÉNDEZ PIDAL (fund.) i J. M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España*, p. 661.

54. CC, vol. VI, primera part, doc. 126, any 879, p. 172.

55. CC, vol. IV, segona part: doc. 789, any 957, p. 602; doc. 1106, any 971, p. 802, i doc. 1288, any 979, p. 928-929.

56. CC, vol. III, segona part, doc. 9, any 833, p. 284.

inventaris de béns d'un institut eclesial o monàstic, en els quals es fa referència a les descripcions dels seus béns mobles, com llibres, ornaments i vestits propis del culte diví.⁵⁷ S'entenen com a béns immobles: els alous, les cases, les terres de cultiu i ermes, les vinyes, una peça de terra, una mujada de vinya, una parcel·la de cultiu vallada, la meitat d'una terra, la meitat d'una vinya, la quarta part d'una vinya, els corrals, els horts, els farraginars, els arbres fruiters i no fruiters, els boscos, les garrigues, un terç o la meitat d'un un lou, la meitat d'un mas, un mas dominical, un alou amb les seves esglésies, delmes i pertinences, dos condominis, un molí o uns molins amb els seus arreus i adjacències, les aigües superficials i subterrànies, una vil·la, un llogarret, la porció de dues vinyes, la sisena part d'una propietat, la novena part d'una casa, un palol, tota o la meitat d'una heretat, la vuitena part d'un molí, la cinquena part dels béns, uns béns sense especificar, els recs i subrecs, les salines, les estanques, diversos camps, una casa amb la seva quintana, un llogarret, una casa i la novena part d'una casa, un alou format per dotze camps i dos horts, les cases amb terres, un mas dominical, dues terceres parts d'un alou, un bosquet, diversos predis, els masos, una casa amb cort i hort, etcètera.⁵⁸ Segons una altra de les descripcions que hem utilitzat: una vinya amb el seu trull, un castell, una torre defensiva, una terra de quatre mujades llargues de sembradura, el terç d'un camp, mig camp i una vinya, el terç d'una terra, una vinya circumdada i termenada, la porció d'unes vil·les, les estibes, les quadres, els graners, el dècim d'una heretat, una església amb el seu alou, la tercera part d'un alou, una terra circumdada i termenada, uns prats, una església amb tot el seu terme.⁵⁹ Sempre els mateixos béns, propietats i alous, que apareixen tòpicament en els nostres cartularis i col·leccions diplomàtiques. I sempre la mateixa operació jurídica: transferir els béns seents del món rural.

Són béns mobles els següents, segons el contingut d'una execució testamentària de l'any 970: «Et de omne rerum facultatum mearum quicquid mobilis est, pane, vino, lana, lino, bestias maiores vel minores, vascula maiore vel minore, in omnia et in omnibus quicquid invenire possitis.»⁶⁰ En una altra execució testamentària de l'any 997 es qualifiquen de béns mobles: «Et alium meum abere mobile, id sunt bestias, pane et vino, drapos, armas, scamnos, aurum et argentum, tonnas et cubos, archas et portadoras.»⁶¹ Dins dels béns mobles s'inclouien els llibres i qualsevol objecte pertanyent al culte diví, fins i tot els vestits. S'aprecia

57. Poden consultar-se, respecte a aquesta qüestió, els següents inventaris: CC, vol. IV, segona part, doc. 789, any 959, p. 601, i doc. 1288, any 979, p. 928-929.

58. En aquesta relació ens hem servit dels registres de CC, vol. VI, primera part.

59. Ens hem servit aquesta vegada dels registres de CC, vol. III, segona part.

60. CC, vol. IV, segona part, doc. 1078, any 970, p. 783.

61. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1759, any 997, p. 1249.

tota una àmplia gamma de teixits, alguns procedents de territoris llunyans, tant europeus com orientals, cosa que dóna idea que un cert comerç internacional s'estava desenvolupant durant aquells segles. Els llibres són, majoritàriament, de naturalesa eclesiàstica. En un inventari de l'any 979 fet pel monjo Duran a petició del bisbe de Girona, Miró, es diu que en el monestir de Santa Maria de Ripoll hi havia un nombre considerable de llibres: «Et sunt libri numero LXV et eo amplius.»⁶² En el testament del levita Sunifred de l'any 967, entre els diversos llegats que realitza, en trobem un pel qual es dóna a l'església de Santa Eulàlia un exemplar del *Liber Iudiciorum*: «Et ipso meo Libro Iudicum donare faciatis ad domum Sancta Eulalia.»⁶³ Riculf, bisbe d'Elna, dóna l'any 915 a l'església de Santa Eulàlia vestidures sagrades, calzes, objectes pertanyents al culte diví i llibres, uns trenta eclesiàstics, un de medicina i dos de jurídics: «[...] libros legis II, unum Romanum, alium gothorum.»⁶⁴ Del segle XI pot consultar-se, encara que sigui una mica posterior a la nostra època però amb relació a aquest ordre de coses, la fortuna mobiliària d'Arnald Mir de Tost i de la seva muller Arsendis.⁶⁵

També podien transferir-se per donació drets, sia de manera autònoma i independent, sia com un element més dintre dels que integraven la propietat donada. En aquest últim sentit, la transferència de drets acompanya una gran part de les donacions comtals i de les dotacions dutes a terme com a conseqüència de les consagracions d'esglésies. Quan el comte Sunifred II de Cerdanya-Besalú dóna l'alou que posseeix a la vall del Conflent al cenobi de Sant Miquel i Sant Germà de Cuixà, ho fa amb tots els béns, drets i serveis inherents a aquell, drets que constitueixen un element més del patrimoni rústic donat: «[...] et cum firmanciis et iusticiis omnium hominum in eis habitantes, et arsinas et homicidias et cugutias et placitos et cum omnibus servitiis et ademperamenta que ibi habebamus et cum aquis et boschis et cum omnibus his que de dominio et potestate nostra unquam fuerunt, ut sint propria de Sancto Michaeli et Sancto Germano sine ullo contradictu.»⁶⁶ Poc abans, l'any 953, es dota l'església d'aquest monestir, entre altres béns, amb la tercera part de la cera del pasquer («tertiam partem de ceram qui mihi advenit de pasquarium de valle Confluent») de la vall del Conflent. A més, com sempre succeeix en aquestes situacions, el bisbe va dotar l'església amb els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels d'un

62. CC, vol. IV, segona part, doc. 1288, any 979, p. 929.

63. CC, vol. VI, segona part, doc. 448, any 967, p. 386-387.

64. CC, vol. VI, primera part, doc. 189, any 915, p. 213.

65. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera: Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, vol. II, *Economia i societat feudal*, Barcelona, Edicions 62, 1981, p. 234-239.

66. CC, vol. VI, segona part: doc. 388, any 958, p. 348; doc. 389, any 958, p. 349.

determinat alou.⁶⁷ La composició «cum decima et aliis iuribus» és molt freqüent.⁶⁸ En una confirmació de béns a unes esglésies del Rosselló, el papa romà confirma també la meitat del teloneu i la rafega o dret que hem pagarle pel pas dels ramats, així com la del pasuari i les salines.⁶⁹ No falten testimonis en els quals aquest dret es reconeix de manera autònoma.⁷⁰ L'any 947, els esposos Ató i Livira venen a Amalric cinc molins que han adquirit per herència i per compra, però limiten la venda a un període de sis mesos cada any, durant els quals els podrà tenir i usar.⁷¹ Cal destacar la donació a esglésies del terç de la moneda que s'encunya en tal o tal altre lloc.⁷² I també la donació comtal d'una porció de mar amb la pesca, els naufragis i tots els drets sobre el mar.⁷³ També, el reconeixement del dret del monestir de Ripoll sobre l'aigua del riu Segre, que es consigna l'any 962.⁷⁴ El comte Bernat I de Besalú-Vallespir dóna al cenobi de Santa Maria d'Arles l'impost, el cens o el pasuari que els homes de Riuferrer i de tota la vall que tenen alou curial, anomenat vulgarment *feudal*, li han de pagar.⁷⁵ Els serveis solen ser agrícoles.⁷⁶

Quines conseqüències jurídiques es poden inferir de les descripcions de béns anteriors? Se'ns ocorren les següents:

a) Que només podia ser objecte de donació el que es posseïa en propietat, sempre que el costum no ho prohibís. De tots és sabut que el concepte de *propietat* d'aleshores no coincidí amb l'actual. En aquest extrem, els diplomes són molt precisos. El que s'atorga solen ser alous, terres que, en la majoria dels casos, formen part del domini de l'atorgant. Les composicions «alodes meos proprios» i «ad tuum proprium» són d'utilització habitual. També ho és la composició «me proprio iure».⁷⁷ Igualment, «dono iuri meo».⁷⁸ O l'expressió «ipsa terra

67. CC, vol. VI, segona part, doc. 340, any 953, p. 320-321.

68. CC, vol. VI, segona part, doc. 437, any 965, p. 381.

69. CC, vol. VI, primera part, doc. 151, any 897, p. 188-189.

70. La limitació del dret de moldre a certs dies es consigna a G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, col·l. «Diplomatari», núm. 18, doc. 61, any 1002, p. 335.

71. CC, vol. IV, primera part, doc. 597, any 947, p. 467.

72. CC, vol. V, primera part, doc. 233, any 934, p. 223.

73. CC, vol. V, segona part, doc. 434, any 976, p. 384.

74. CC, vol. IV, segona part, doc. 912, any 962, p. 683.

75. CC, vol. VI, segona part, doc. 635, any 998, p. 502.

76. «Et insuper de ipsa scriptura facta quod superius scriptum est debent ipsi homines servitium facere ipsum alodem qui est in illa Currize adoperare ad vineas plantare et ad edificare aut ad harare cum alios covarios de sancto Petro», a C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. III (1980), doc. 192, any 982, p. 27.

77. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 16, any 995, p. 188.

78. CC, vol. VI, primera part, doc. 125, any 879, p. 170.

de mea potestate». ⁷⁹ O «terra nostra propria iuris nostre». ⁸⁰ O «proprio iuris mei». ⁸¹ O «terra de proprietate mea». ⁸² O «donamus ad alodium proprium». ⁸³ La utilització de l'adjectiu possessiu *meus* o *meos* és molt significativa. A vegades s'utilitzen, mesclant-les, les composicions anteriors: «Donare faciam alaudem meum proprium iuris mei.» ⁸⁴ Mitjançant aquestes, el donant transferia no la propietat, sinó la seva propietat. No transmetia la possessió: transferia unes facultats de disposició, més o menys àmplies, segons els casos, que estaven pròximes, si eren plenes, al concepte actual de *propietat*. El que es transmetia era tant la propietat sencera com una part alíquota, «aliquid de proprietate mea», d'aquesta. ⁸⁵ En una donació es transmetia tant el dret de propietat com el seu objecte. El donatari passava a tenir a partir d'aleshores la lliure disponibilitat dels béns, al mateix nivell que els havia tingut el donant, és a dir, passava a tenir-los com a propis.

Així mateix, qualsevol donació, o negoci jurídic entre particulars, sempre contenia, i no hi ha pràcticament cap excepció, els títols per mitjà dels quals l'atorgant havia adquirit el bé objecte de la donació. Es justificava d'aquesta manera el dret del donant sobre els béns donats. La forma verbal utilitzada és sempre la de *advenit mihi*. Es mencionen els modes d'adquisició següents: per execució testamentària; ⁸⁶ per precepte reial, per decisió judicial, per escriptura de donació, per concessió beneficiar; ⁸⁷ per aprisió, per ruptura, per herència en general, per compravenda, per la dècima, per luctuosa; ⁸⁸ per permuta, per concessió a títol gracios, per confiscació de béns en no poder satisfer el deutor la composició pròpia de tal o tal altre delictes. ⁸⁹ Aquestes eren, doncs, les vies més freqüents d'adquisició de la propietat. Per tant, l'atorgant sempre transmet i dóna, totalment o parcialment, béns immobles, o altres béns, dels quals era propietari. La

79. CC, vol. v, primera part, doc. 63, any 888, p. 102.

80. CC, vol. iv, primera part, doc. 90, any 909, p. 133; CC, vol. v, primera part, doc. 74, any 891, p. 112.

81. CC, vol. v, primera part, doc. 88, any 894, p. 126.

82. CC, vol. vi, segona part, doc. 582, any 988, p. 468; CC, vol. v, primera part, doc. 223, any 931, p. 214.

83. CC, vol. v, primera part, doc. 223, any 931, p. 214.

84. CC, vol. v, primera part, doc. 267, any 945, p. 245.

85. CC, vol. iv, primera part, doc. 390, any 933, p. 327; CC, vol. vi, segona part, doc. 582, any 988, p. 468.

86. «Manomossoria»: CC, vol. iv, segona part, doc. 816, any 859, p. 621.

87. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 177, any 978, p. 124.

88. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 10, any 920, p. 201; CC, vol. iv, primera part, doc. 58, any 904, p. 108.

89. Vegeu un exemple de composició per delictes de furt a CC, vol. iii, segona part, doc. 94, anys 889-899, p. 334.

presència constant dels títols de propietat en tots els diplomes fa innecessàries altres cites individualitzades.

En els documents d'aplicació del dret s'evidencia negativament allò a què no arriba l'objecte de la donació. S'exceptuen de l'objecte de la donació allò que ja havia estat donat amb anterioritat: «[...] exceptus III pecias de terra que donavit ad Emo femina, et exceptus suma hereditatem quod habebat in molinum, que concessit ad Sperandeo.»⁹⁰ Tampoc no es pot incloure dins d'allò donat allò que havia estat venut: «[...] exceptus ipsa domo que venditum abebam.»⁹¹ No es poden donar ni vendre les coses alienes. Es viu en el culte del dret visigòtic i, una vegada més, s'apliquen, sense esmentar-los expressament, preceptes del *Liber*.⁹² Tampoc no pot ser objecte de la donació allò que està sotmès a judici. S'està excloent de manera expressa, doncs, allò que no pot constituir l'objecte de la donació.

b) Les referències a les descripcions de béns esmentades anteriorment ens ofereixen la imatge d'una terra atomitzada. L'any 935 es va vendre una terra petita, rebuda per herència, que pertanyia a catorze propietaris.⁹³ Diverses circumstàncies van contribuir a la realitat que la terra es trobés aleshores immersa en un procés d'incessant moviment i canvi de titularitat, circumstàncies que no afectaven l'essència del dret de propietat. L'abundància de camps de conreu justificava el poc valor que tenia el sòl agrari, per la qual cosa el capital rústic, principal font de riquesa d'aquella societat, estava immers en un dràstic procés de fragmentació. Matrimonis, herències i lliure capacitat de disposició, encara que restringida, es trobaven en la base d'aquesta circumstància.

El matrimoni, perquè dintre de la societat conjugal existien certs àmbits d'actuació patrimonial que estaven regulats per antigues normes que aleshores es vivien de manera consuetudinària i que afavorien la divisió cada vegada més gran de les parcel·les rústiques. Em refereixo al fet que, dins del matrimoni, els cònjuges podien gestionar els seus patrimonis de manera independent. No era una pràctica generalment admesa, per descomptat, però sí que va ser una norma cada

90. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 57, any 960, p. 251; vegeu un exemple similar a CC, vol. IV, primera part, doc. 8, any 887, p. 71.

91. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 8, any 919, p. 196. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 118, any 949, p. 87: «[...] et exceptus de ipsa terra quod emit de Sonnane et ipso palgario cum ipso casale et ipso ortelo qui est ad ipsa area exinde non fatio carta.»

92. *Liber Iudiciorum*, V,4,8. Jesús ALTURO, Joan BELLÈS, Josep M. FONT I RIUS, Yolanda GARCÍA i Anscari M. MUNDÓ (cur.), «*Liber Iudicum Popularis*» ordenat pel jutge Bonsom de Barcelona, p. 463.

93. CC, vol. IV, primera part, doc. 405, any 935, p. 339.

vegada més freqüent a partir de les albors del segle x.⁹⁴ A vegades feien aquesta gestió independent a favor de tercers i altres vegades, a favor de l'altre cònjuge. Aquesta gestió de patrimonis separats, per la qual cada cònjuge actuava a voluntat, constitueix una de les primeres manifestacions, en el dret de l'alta edat mitjana, del sistema de separació de béns dintre del règim econòmic del matrimoni. Aquesta pràctica va ser, sens dubte, un factor de disgregació del patrimoni familiar. La presència mateixa de béns propis de cadascun dels cònjuges dintre del matrimoni indica clarament l'existència de patrimonis conjugals fragmentats o en via de fragmentació. Els mateixos comtes catalans actuaven a vegades, però en moltes altres no, l'administració independent del seu patrimoni privat en benefici de tercers, sense demanar el consentiment de l'esposa. La documentació conservada ens ofereix molts exemples d'aquesta realitat. A més, els mateixos cònjuges per separat, tant el marit com l'esposa, realitzaven actes de disposició sobre el seu patrimoni a través de donacions i compravendes. La primera manifestació d'aquesta situació que hem trobat correspon a l'any 910. Es tracta de la venda que una dona anomenada Brunilda fa al seu marit de tot el que posseeix al comtat d'Empúries. Aquesta venda es fa amb la condició que el comprador no alieni el patrimoni en vida i que quan mori el divideixi entre els seus fills a parts iguals.⁹⁵ Una altra manifestació d'una situació similar és de l'any 946. Es tracta d'una donació que un tal Balasc efectua a favor de la seva dona i els seus fills d'unes cases amb corts, horts, terres i vinyes que havia adquirit per compra.⁹⁶ Ambdós actes jurídics constitueixen l'antecedent més antic en la Catalunya altmedieval del règim economicomrimonial de separació de béns. Un altre exemple significatiu, ja que es tracta d'una donació de l'any 944 de la dona al marit —són excepcionals aquestes donacions al segle x—, és aquella per la qual una tal Gerosòlima dona al seu marit Bellhome uns béns immobles adquirits per herència.⁹⁷

El fet que, en els exemples ressenyats anteriorment i en finalitzar les fórmules preambulàries, s'afirmi «ut tibi suprascripto viro meo donatione fecissem de ali-

94. L'existència de béns en el matrimoni no vinculats a un règim de comunitat, com a conseqüència dels actes de disposició entre cònjuges, va ser estudiada per J. LALINDE, «Los pactos matrimoniales catalanes», AHDE, vol. XXXIII (1963), p. 133-266.

95. CC, vol. v, primera part, doc. 131, any 910, p. 151.

96. CC, vol. iv, primera part, doc. 580, any 946, p. 457.

97. CC, vol. iv, tercera part, doc. 1682, any 994, p. 1197. Als exemples anteriors i als mencionats per J. LALINDE, «Los pactos matrimoniales catalanes», p. 141-142, i per J. M. FONT RIUS i A. UDINA ABELLÓ, «El derecho privado», a R. MENÉNDEZ PIDAL (fund.) i J. M. JOVER ZAMORA (dir.), *Historia de España*, p. 751-793, notes 75-78, podem afegir els següents: una venda de l'any 981, a A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 131, any 981, p. 331, per la qual Savorel·la ven al seu marit Marcús unes cases amb corral i una peça de terra amb arbres, així com un alou, animals domèstics i eines diverses per a treballs agrícoles; altres vendes de la

quit de proprietate mee», constitueix el germen del règim econòmic de separació de béns. La composició «porción de mi propiedad» podria ser una prova indicària d'aquesta realitat de patrimonis independents dintre del matrimoni. De la mateixa manera, constitueix un altre indicatiu d'aquesta possible realitat el fet que, quan es mencionen els títols d'adquisició pels cònjuges, l'esposa, com si fos una cosa diferenciada del marit, al·legui que ha adquirit tal o tal altra propietat pel dècim.

Com que la situació anterior no troba la seva explicació a partir dels preceptes del dret visigòtic, podem considerar-la un tret autòcton i diferenciador del dret català d'aquests segles.

El dot marital, del qual la dona tenia la lliure disposició sobre una part, si tenia fills, o sobre la totalitat, si no en tenia, podia constituir una altra causa de la divisió dels béns immobles transferits per la via d'una donació. Això tenia lloc si aquests béns no es mantenien dins del patrimoni conjugal, situació en la qual es generava una agressió a aquest. Podia ser important quan el dècim incloïa, a més, una concessió de terres. En la documentació apareix amb el nom de *decima*, però no sempre consistia en la desena part dels béns de la dona, ja que podia ascendir a l'onzena part.⁹⁸ L'expressió «arrarum anulos» també és freqüent per a designar el dot del marit.⁹⁹

mateixa índole per la gran importància històrica que tenen, a CC, vol. IV, segona part, doc. 767, any 957, p. 585, doc. 908, any 962, p. 681, i doc. 1178, any 974, p. 851; G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 29, any 996, p. 302; un altre exemple de l'any 985, pel qual Dadila dona al seu marit, Guiscafref, l'alou que té al comtat de Cerdanya i que, després de la mort d'aquest, hereten els fills d'ambdós; C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. III (1980), p. 24-146, concretament el doc. 204, any 985, p. 37; CC, vol. VI, segona part, doc. 578, any 988, p. 464; CC, vol. V, primera part, doc. 294, any 951, p. 274; José Enrique RUIZ-DOMÉNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren: Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, col·l. «Textos i Documents», núm. 39, doc. 18, any 1006, p. 233.

98. CC, vol. V, primera part, doc. 225, any 931, p. 216: «[...] per meum decimum sive undecimum.»

99. Dita institució troba la seva regulació legal al *Liber Iudiciorum*, III,1,5, p. 401-402, «de quantitate rerum conscribende dotis»; *Liber Iudiciorum*, III,1,9, p. 403-404, «ne sine dote coniugium fiat et de quibuscumque rebus dos conscripta fuerit, firmitatem optineat», i *Liber Iudiciorum*, III,5,2, p. 446, «De quota parte liceat mulieribus iudicare dotis suis». A la primera meitat del segle X, l'ús d'aquesta institució era generalitzat. Només a CC, vol. IV, primera part, consten les següents referències del dot marital per als comtats d'Osona i Manresa: doc. 58, any 904, p. 108; doc. 95, any 910, p. 137; doc. 149, any 916, p. 180; doc. 228, any 921, p. 226; doc. 274, any 924, p. 257; doc. 397, any 933, p. 334; doc. 428, any 937, p. 354; doc. 438, any 937, p. 361; doc. 482, any 940, p. 388; doc. 509, any 942, p. 408; doc. 526, any 942, p. 420; doc. 572, any 946, p. 453; doc. 579, any 946, p. 456; doc. 596, any 947, p. 466; doc. 625, any 948, p. 485; doc. 636, any 949, p. 492; doc. 647, any 949, p. 500; doc. 651, any 950, p. 502; doc. 698, any 952, p. 53. Al comtat de Girona ja apareix documentada l'any 929, en la donació d'un alou a la catedral de Girona com a títol d'adquisició: CC, vol. V, primera part, doc. 215, any 929, p. 208, «qui mihi advenit per parentorum meorum vel per comparatione vel per meum decimum vel per qualescumque voces et auctoritates».

En canvi, la composició «dotem» aplicada a les donacions que es realitzen en els actes de consagració o dedicació d'esglésies, es troba documentada molt anteriorment. L'any 887, Gotmar, bisbe de la seu osonenca, consagra l'església del monestir de Sant Joan, a la vall de Ripoll, i la dota, entre altres béns immobles, amb els delmes i les primícies de les viles dels encontorns.¹⁰⁰ I, més o menys en les mateixes dates, el mateix passa als comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet.¹⁰¹ L'origen del delme és eclesiàstic.¹⁰²

Les herències van contribuir poderosament a l'atomització de la propietat. Els documents d'aplicació del dret ens ofereixen la imatge d'un paisatge rural molt fragmentat. Com que la pràctica del testament es trobava preferentment desenvolupada entre les classes superiors de la societat altmedieval catalana, és més difícil conèixer la dinàmica de la successió intestada entre les classes populars. No obstant això, les compravendes i les donacions deixaven entreveure una mica de llum sobre el tema. Un cop mort el donant, els seus fills es repartien el seu haver en parts iguals. Un exemple d'aquesta situació és una donació de l'any 996 per la qual un tal Florenci dona als seus fills diverses propietats perquè les posseïxin després de la seva mort, encara que amb determinades condicions.¹⁰³ Són freqüents les donacions i les vendes entre cònjuges efectuades amb clàusules d'inalienabilitat mentre visqui el cònjuge donatari, que queda amb àmplies facultats de disposició, amb la condició que, un cop mort, els béns objecte de la compravenda o la donació es reparteixin entre els seus fills a parts iguals. Cada lot havia d'integrar igual proporció de béns de cada classe. En aquest sentit cal interpretar la igualtat.¹⁰⁴

Si no tenien fills, l'home i la dona, si eren lliures, podien disposar dels seus béns a voluntat, normalment en benefici d'un institut eclesial o monàstic.¹⁰⁵ Si te-

100. CC, vol. IV, primera part, doc. 9, any 887, p. 72.

101. CC, vol. VI, primera part, doc. 107, any [877], p. 156.

102. Sant Lluç, XI,42: «Però ai de vosaltres, fariseus, que pagueu el delme de la menta, de la ruda i de qualsevol llegum, però deixeu de banda la justícia i l'amor de Déu! Havíeu de complir això, sense passar per alt allò altre.»

103. J. ALTURO PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, doc. 9, any 996, p. 18-19: «Florencio donó a sus hijos Bonfill y Guisla un solar con la cort y cocina, y dos mojudas de tierra con una cuba y una tonna, un barril, una tárrega, una lanza y una casa pedanea con la cort y casal. Todo ello ubicado en Barcelona. Todo lo que después de la muerte del donador tuviesen dichos hermanos por partes iguales.»

104. CC, vol. V, primera part, doc. 131, any 910, p. 152: «Vindo tibi ea omnia, sicut superius insertum est, in ea videlicet ratione ut, dum tu vivens fueris in oc corpore, potestate abeas tenere et possidere et exfructuare; ceterum vero non abeas licencia ex in rebus nec vindere nec donare nec comutare. Post obitum vero tuum procreati vero nostri inter se equaliter dividere faciatur.»

105. Se segueix en aquest punt el *Liber Iudiciorum*, III,2,20, p. 441: «Ut qui filios non relinquerit, faciendi de rebus suis quod uoluerit habeas potestatem.»

nien fills, aquests anaven sempre primers en cas de successió.¹⁰⁶ És el cas de Guiscafred i la seva esposa, Honesta, que, com que no tenien fills, van donar a les esglésies i als monjos del monestir de Sant Andreu d'Eixalada una heretat situada a En.¹⁰⁷ La proporcionalitat d'aquests repartiments immersos dins de la successió intestada ens indica que ens movem totalment dintre de la tradició jurídica visigoda.

La gent duia a terme actes de disposició de béns per motius utilitaris, però, sobretot, per necessitat. La venda d'una terra per Alòdia i els seus fills es va fer, l'any 957, «per necessitatem panis».¹⁰⁸ Les dificultats per a alimentar-se mai no es van desvincular de la realitat del moment. Una altra venda de l'any 1000 de l'herència familiar de quatre germans es va fer també «pro nostra necessitate et fratres nostros minimos».¹⁰⁹ Arnulf, bisbe i abat de Santa Maria de Ripoll, va vendre un alou al comte Borrell II de Barcelona a causa de la necessitat del monestir: «[...] propter necessitatem monasterii nostri.»¹¹⁰ El mòdic preu que se satisfà per aquestes vendes, en els dos primers exemples, i la simplicitat de les afrontacions, ens indiquen que es tractava de petites heretats rústiques. En el tercer exemple, sembla que es tractava d'una propietat extensa. El que és més normal és suposar que aquestes situacions es van produir després d'una mala collita. La precarietat de les condicions de vida pròpies d'una economia rural sempre va acompanyar l'existència d'aquells homes. Els monestirs tampoc no es van escapar d'aquesta situació de pobresa. L'any [854] Protasi i altres monjos van fer donació al monestir de Sant Andreu d'Eixalada, per a després de la seva mort, d'heretats, mobles, llibres, vestits, utensilis i vitualles. Els donants se cedien mútuament l'usdefruit, que passava de l'un a l'altre quan s'anaven esdevenint les respectives morts, i la propietat de la casa en el moment de la defunció del darrer d'ells. Els atorgants van adoptar aquesta situació per motius de supervivència: «[...] quia hoc facimus necessitate timendi.»¹¹¹

Les herències van contribuir a la fragmentació de la propietat particular de la terra, la qual va passar d'unes generacions a unes altres cada vegada més ato-

106. *Liber Iudiciorum*, III,2,2, p. 433: «Quod in hereditatis successione filii primi sunt.»

107. CC, vol. VI, primera part, doc. 118, anys [870-878], p. 162: «Nam et ego Gescafredus et uxor mea Onesta, qui filio non generamus, tradimus hereditatem nostra in Emne propter Deo et remedium anime nostre ad ecclesias superius scriptas vel monachis ibidem servientes ad proprium.» Vegeu-ne un altre exemple a A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 59, any 961, p. 254.

108. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1708, any 995, p. 1213: «Sic vindimus nos vobis ipsa terra ab integro per necessitatem panis.»

109. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1847, any 1000, p. 1310.

110. CC, vol. IV, segona part, doc. 790, any 957, p. 603.

111. CC, vol. VI, primera part, doc. 55, any [854], p. 115.

mitzada. L'elevat nombre de fills, dintre i fora del matrimoni, i no només engendrats per persones laiques,¹¹² va contribuir a agreujar aquesta situació. Per la via de les compravendes i les donacions, una gran part d'aquesta petita propietat privada va passar a formar part del patrimoni de l'Església.

A Catalunya, abans de l'any 1000 sembla que va desaparèixer la quota de lliure disposició de béns establerta per la legislació visigòtica i fixada en un cinquè en el cas d'existència de fills, amb la qual cosa la llegítima d'aquests, consagrada per dita legislació, quedava fixada en quatre cinques parts del patrimoni. No hi ha regles fixes. Impera un gran marasme. Com que no coneixem el nombre exacte de membres que integraven la família, sobretot el nombre de fills, ni els casos en què aquests no van existir, no podem conèixer amb precisió els mecanismes interns dels repartiments de l'herència; tampoc no coneixem l'actiu total del donant, ni si aquest es trobava situat en un sol territori o en diversos. En aquest context, és difícil determinar si tal o tal altra porció del repartiment hereditari s'identifica o no amb la quota de lliure disposició. En les donacions, ens trobem amb diferents proporcions, aplicades preferentment a immobles i adquirides per via hereditària. Aquestes particions són sempre referides a l'heretat del donant.¹¹³

112. El bisbe Radulf d'Urgell va tenir fills i néts. Així s'infereix d'una donació al monestir de Santa Maria de Ripoll d'unes terres en sufragi de l'ànima del seu fill Sunifred: CC, vol. IV, primera part, doc. 270, any 924, p. 254, i doc. 420, any 936, p. 349; CC, vol. IV, segona part, doc. 1081, any 948, p. 786. Vegeu altres exemples d'unions concubinàries per eclesiàstics amb descendència a J. M. FONT RIUS i A. UDINA ABELLÓ, «El derecho privado», notes 62 i 63, p. 787.

113. 1/3 a CC, vol. IV, segona part, doc. 1078, any 970, p. 783; 1/2 a CC, vol. IV, segona part, doc. 1061, any 970, p. 772; 1/2 a CC, vol. IV, primera part, doc. 372, any 930, p. 315; 1/5 a CC, vol. IV, primera part, doc. 447, any 938, p. 369; 1/2 a CC, vol. IV, primera part, doc. 511, any 942, p. 409; 1/3 a CC, vol. IV, primera part, doc. 580, any 946, p. 457; 1/12 a CC, vol. IV, primera part, doc. 640, any 949, p. 495; 1/4 a CC, vol. IV, segona part, doc. 853, any 960, p. 643; 1/2 a CC, vol. IV, segona part, any 971, p. 787; 1/2 a CC, vol. IV, segona part, doc. 1227, any 977, p. 883; 1/10 «de meo toto» a CC, vol. III, segona part, doc. 201, any 967, p. 391; 1/3 «de meo alode» a CC, vol. III, segona part, doc. 190, any 963, p. 384; s'entrega a un monestir una persona amb tots els seus béns presents i futurs, sense deixar-ne cap per als seus parents, «mitto me ipsum sive omnia quod visus sum abere vel possidere», «et non ponimus super hoc nullum hominem nec de parentibus nec ullis propinquis», a CC, vol. III, segona part, doc. 77, any [876], p. 326; 1/2 a CC, vol. III, segona part, any 871, p. 321, i doc. 49, any 853, p. 310; 1/3 de les collites de blat i de vi, a CC, vol. III, segona part, doc. 260, any [979], p. 422; 1/2 de «sive omnia quod jusus sum abere vel possidere», a CC, vol. III, segona part, doc. 298, anys [987-995], p. 442; una donació realitzada per meitats a dues esglésies, a C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 220, any 990, p. 52; 1/2 d'una casa, a C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 230, any 993, p. 61; 1/3 d'una vinya heretada, a P. PUIG I USTRELL, *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa: Diplomataris dels segles X i XI*, vol. II, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, col·l. «Diplomataris», núm. 9, doc. 890, any 980, p. 713; una meitat a l'Església i l'altra als fills, si n'hi ha, i si no n'hi ha, aquesta segona meitat passa a l'Església, a A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomataris de la catedral de Barcelona*, doc. 59, any 961, p. 254.

Ara bé, la quota de lliure disposició podria haver-se mantingut conceptualment, des d'un punt de vista qualitatiu, encara que, certament, no en la proporció d'una cinquena part assenyalada per la llei gòtica.¹¹⁴ Els diplomes catalans podria semblar que es referissin a aquesta quota quan mencionen les següents composicions: «ut aliquis donare fecissem de proprietate mea, sicut et facio, dono»,¹¹⁵ «de aliquis de alode meum proprio»,¹¹⁶ «sic facio carta [...] de ipsa nostra porcionem quale abuimus»,¹¹⁷ «de aliquit de proprietate mea».¹¹⁸ Moltes vegades els documents fan referència a tot l'haver del donant: «mitto totum ipsum alodem qui fuit de Ezone.»¹¹⁹ Però si analitzem amb deteniment la significació de les mencionades projeccions, podem arribar a la conclusió que no es tracta tant de la part que forçosament se sostrau a l'herència forçosa i de la qual lliurement pot disposar el donant, sinó d'una porció que s'ha rebut per herència paterna o materna o per qualsevol altre mitjà d'adquisició. No es menciona mai en aquests documents l'expressió que de tota l'herència es pugui sostroure una part de la qual es podrà disposar lliurement. Simplement, es dóna tot el que es posseeix en propietat, totalment o parcialment, llevat dels drets hereditaris.¹²⁰ Les parts proporcionals que apareixen en les donacions anteriors indiquen només que s'ha rebut com a herència una propietat atomitzada i que, tal com passa a formar part del patrimoni d'un mateix, així s'ha de transferir per la via de la donació. Pràcticament no hi ha cap referència expressa a la quota de lliure disposició concretada en la cinquena part, que sembla que va desaparèixer i es va convertir en una quota *pro anima* de contingut quantitatiu molt variable, però normalment d'una tercera part o superior, segons els documents d'aplicació del dret. Només hem trobat un diploma, del final del segle IX, que podria emmarcar-se en la tradició jurídica visigoda amb relació a aquest extrem. Es tracta d'una donació en concepte de millora sobre la dels fills difunts, que una dona anomenada Amarella realitza en favor del seu cunyat Savell en la quantia d'un terç i que dóna, a més, la «quinta parte hereditatem» per a remei de la seva àni-

114. *Liber Iudicum Popularis*, III,5,1, p. 445: «Sane si filios sive nepotes habentes aeclesiis vel libertis aut quibus elegerint de facultate sua largiendi voluntatem habuerint, extra illam terciam portionem, quae superius dicta est, quinta iterum pars separabitur.» En la quinta no es computava el terç de la millora.

115. CC, vol. IV, primera part, doc. 390, any 933, p. 327; CC, vol. IV, segona part, doc. 1416, any 983, p. 1014.

116. CC, vol. IV, primera part, doc. 513, any 942, p. 411.

117. CC, vol. III, segona part, doc. 214, any 971, p. 398.

118. CC, vol. VI, segona part, doc. 578, any 988, p. 465.

119. CC, vol. III, segona part, doc. 217, any 399, p. 400.

120. CC, vol. VI, primera part: doc. 100, any 876, p. 151; doc. 184, any 913, p. 209, i doc. 224, any 930, p. 244.

ma a les esglésies i els monjos del monestir de Sant Andreu d'Eixalada.¹²¹ No obstant això, fa donació de la resta de l'herència al monestir en sufragi de l'ànima del seu marit ja difunt. Amb això la «quinta» s'esvaeix, ja que acaba llegant a l'Església una part molt superior, que no es pot especificar. Per tant, el precepte del *Liber* esmentat abans no presenta concreció pràctica i no s'ha de considerar ni com una excepció. Les parts de l'herència deixades en favor de l'ànima superen quantitativament la quinta visigòtica. El terç i la meitat es troben molt documentades en els documents d'aplicació del dret.

Si aquells homes, dominats fins a les entranyes per concepcions religioses, se sentien obligats a efectuar donacions en sufragi de la seva ànima o en la dels seus propparents, aquesta manera de fer era incompatible intrínsecament amb la possibilitat de disposar lliurement en sentit estricte. Es tractava de donar no només una cinquena part, sinó tot el que es pogués, sense menyscabament de l'herència legítima. Les pressions de l'Església es deixen sentir amb força. Moltes donacions de la nostra alta edat mitjana no eren sinó donacions a la contra, a causa del pes que en aquella societat exercien els motius espirituals imperants. Es dóna en la vida temporal i s'espera rebre en l'espiritual. La regla de sant Benet, en el capítol 59.4 (pàgina 650 de l'edició citada en la nota 9), parla de compensació: «Vel certe, si hoc fácere nolúerint, et áliquid offérre volunt in elemósinam monastério pro mercéde sua, fáciant ex rebus quas dare volunt monastério donatióem, reserváto sibi, si ita volúerint, usum fructum.» Aquesta és la raó de l'existència de les anomenades *donacions amb reserva d'usdefruit*, que podem qualificar com a *donacions compensades*, per les quals s'intenta la consecució de fins sobrenaturals sense la pèrdua de les realitats temporals. Són donacions, per tant, regulades també per la norma eclesiàstica.

7. EL NUCLI DISPOSITIU

El nucli dispositiu es presenta a continuació de les afrontacions i amb una gran varietat de girs estilístics, i desenvolupa, d'una manera més o menys desimbolta, les idees esbossades de manera rudimentària en el preàmbul del document, és a dir, les transferències de la propietat, però addicionant-hi, casi sempre, nous i variats elements, com, per exemple, les condicions o reserves a les quals se supedita la donació.

Sol iniciar-se amb la dicció «quantum». Una manifestació no excessivament complexa de la voluntat de disposició del donant es formula de la manera

121. CC, vol. VI, primera part, doc. 117, any [870-878 aprox.], p. 162.

següent: «Quantum infra istas quatuor affrontaciones includitur dono ad domus Sancti Petri ipsa medietate ab integra, propter remedium anime mee.»¹²² Individualitzem-ne els elements. El bé donat, un immoble, ha d'estar necessàriament dins de les afrontacions. La donació descrita es fa a una església i en sufragi de l'ànima del donant. La transferència de domini, en aquest cas un immoble, que està implícita en la forma verbal *dono*, es fa, intensivament i extensiva, de manera íntegra. Glossem aquests elements.

Allò que es transfereix per donació es transfereix íntegrament. Allò que es dóna, es dóna en la seva totalitat, amb tots els seus termes i les seves pertinences. «Nihil exinde ad opus meum retineo», tal com diu un document de l'any 949.¹²³ Sense cap reserva personal: «potestati mee nihil reservo nisi regulariter omnes ex illo vivamus»,¹²⁴ «et nihil exinde ad opus nostrum non reservamus».¹²⁵ La cosa donada es considera una unitat, de manera que abasta totes les parts o tots els elements que, a tall d'accessió natural, la componen. Totes les que són del seu aprofitament. Amb totes les seves pertinences o «cum omnes agiacencias suas», o «et omnia que ad usum hominum pertinent», com diuen molts documents anteriors a l'any 1000. Al bé immoble, s'hi addicionen tots els elements que són d'aprofitament econòmic per als homes de l'època. Res que pugui ser d'utilitat per a proporcionar recursos a l'home queda desapercebut.¹²⁶ Les composicions «terra ab omni integritate», «ad integrum», «ab integro», «totum ab integrum cum exiis et regressiis earum», «ab integritate», «ab omnem integritate», «totum et ab integrum», s'inclouen en pràcticament totes les donacions pures. El bé que constitueix l'objecte de la donació es dóna en la seva totalitat, amb les seves entrades i sortides i amb tots els elements i drets que són inherents a la possessió del sòl agrari, sense cap oposició per part de tercers: «Sine ulla reservatione.»¹²⁷ En alguns casos es menciona la frase «et est manifestum», que corrobora l'acte jurídic que entraña l'acció de donar.¹²⁸

122. CC, vol. IV, segona part, doc. 781, any 957, p. 594.

123. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 118, any 949, p. 87; vegeu-ne un altre exemple idèntic a CC, vol. IV, segona part, doc. 902, any 962, p. 678.

124. CC, vol. VI, primera part, doc. 125, any 879, p. 170.

125. CC, vol. VI, primera part, doc. 260, any 941, p. 269; també a F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X*, doc. 197, any 984, p. 379.

126. CC, vol. V, primera part, doc. 345, any 961, p. 311: «Quantum infra istas IIIor affrontaciones includunt de ista omnia super scripta [...], in casalis, in curtis, in curtalibus, in hortis, in hortalis, terras et vineas cultas vel incultas, pratis, pascuis, silvis et garricis, aquis aquarum cum decursibus earum, omnia et omnibus cum decimis, cum exiis et egressus earum, dic dono Domino [...] ab omni integritate propter remedium animae meae.»

127. CC, vol. V, primera part, doc. 345, any 961, p. 311.

128. CC, vol. IV, segona part, doc. 995, any 966, p. 731.

Quan es dona un bé de naturalesa rústica, la donació porta aparellada la transferència de drets i càrregues inherents a aquest bé: «Cum firmanciis et iusticiis omnium hominum in eis habitantes, et arsinas et homicidias et cugutias et placitos et cum omnibus servitiis et ademperamenta que ibi habebamus.»¹²⁹ L'expressió «et aliis servitiis et iuribus» està àmpliament documentada.¹³⁰ Junta-ment amb els béns, es fa donació de les persones, serfs, que habiten en la propietat.¹³¹ En les donacions comtals d'alous a monestirs solen fixar-se els diversos serveis i tributs que els habitants del lloc han de prestar a aquells: «Et insuper de ipsa scriptura facta quod superius scriptum est debent ipsi homines servitium facere ipsum alodem qui est in illa Currize adoperare ad vineas plantare et ad hedificare aut harare cum alios covarios de sancto Petro.»¹³²

Els drets es transfereixen també de manera independent, sense constituir un element més de l'alou. Els referents a la utilització del molí es troben, encara que limitats, àmpliament documentats. L'any 947, els esposos Ató i Livira venen a Amalric cinc molins que han adquirit per herència i per compra, però limiten la venda a un període de sis mesos cada any, durant els quals els podrà tenir i usar.¹³³ Feliu i Salrach també consignen la limitació del dret de moldre a uns dies determinats.¹³⁴ És freqüent el terç de la moneda.¹³⁵ En les dotacions a esglésies, dutes a terme amb motiu de la seva consagració, solen transmetre's drets. Per exemple, la tercera part de la cera del pasquer d'una vall determinada.¹³⁶ També es transfereixen tots els drets sobre el mar.¹³⁷ El comte Borrell I de Besalú-Vallespir dona al cenobi de Santa Maria d'Arles l'impost, el cens o el pasquari que els homes de Riuferrer i de tota la vall que tenen alou curial, anomenat vulgarment *feudal*, li han de pagar.¹³⁸

Allò donat es dona «ad proprium» al beneficiari,¹³⁹ que posseirà l'objecte de la donació amb els mateixos nivells d'intensitat propietària que va tenir l'atorgant.

129. CC, vol. IV, segona part, doc. 388, any 958, p. 348.

130. CC, vol VI, segona part, doc. 389, any 958, p. 349.

131. C. BARAUT, «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)», *Studia Monastica* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat), núm. 24(1) (1982), doc. 2, any 829, p. 159.

132. C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 192, any 982, p. 27.

133. CC, vol. IV, primera part, doc. 597, any 947, p. 467.

134. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 61, any 1002, p. 335.

135. CC, vol. V, primera part, doc. 233, any 934, p. 223.

136. CC, vol. VI, segona part, doc. 340, any 953, p. 320. Vegeu això mateix, en relació amb els ports i les pesqueres, a CC, vol. V, segona part, doc. 420, any 974, p. 368-371.

137. CC, vol. V, segona part, doc. 434, any 976, p. 383-386.

138. CC, vol. VI, segona part, doc. 635, any 998, p. 502.

139. CC, vol. VI, primera part, doc. 118, anys [870-878], p. 162.

Les composicions «meum proprium», «meo proprio», «ad proprio», «ad vestro proprio», «a tuum proprium», són d'utilització generalitzada.

Es descriuen a continuació les causes o els motius de la donació, i es tornen a mencionar les terres descrites anteriorment. En aquest punt s'imposa la distinció entre les donacions a o entre particulars i les donacions a instituts eclesiàstics. En les donacions eclesiàstiques, els donants tracten d'aconseguir principalment dues finalitats: les espirituals i les caritatives. La base legal d'aquestes donacions eclesiàstiques es troba immersa dins dels preceptes del *Liber Iudiciorum*, que sovint se citen literalment. En un judici de l'any 865 en el qual el monestir de Santa Maria de la Grasa reclamava la propietat del vil·lar anomenat Mata, els jutges van confirmar a aquest monestir la possessió, un cop escoltats els testimonis i consultada la llei dels gots. De manera general es reproduïxen literalment els preceptes del *Liber* V,1,1, p. 455; IV,5,6, p. 450; V,2,2, p. 457, i X,3,5, p. 588.¹⁴⁰ Algunes donacions es regeixen per la regla de sant Benet.

Pel que fa a les motivacions espirituals, destaquen de manera principal les donacions realitzades en sufragi de l'ànima de l'atorgant, el qual pot fer-la extensiva als seus difunts, els seus pares, la seva esposa, els seus fills, els seus germans, els seus parents i, fins i tot, a un tercer, normalment una persona que es va mantenir fidel al donant. No és necessari el traspàs d'aquestes persones per a l'existència d'una donació a favor de l'ànima.¹⁴¹

Les donacions en favor de l'ànima es troben documentades a Catalunya des de l'any 807: quan el prevere Espanell, després abat, dota amb tot el que té l'església de Sant Vicenç de Gerri i funda allí una comunitat monàstica, realitza la dotació «propter remedio anime mee».¹⁴² La carta fundacional d'aquest monestir constitueix, segons Abadal, el document conservat més antic de la història de Catalunya. Referida al monestir d'Alaó, es menciona ja com a donació per a l'ànima una donació de l'any 837.¹⁴³

Aquesta finalitat, precedida per les composicions «pro Dei amore», «pro timore Dei» i «in onore Dei», sol anar acompanyada de moltes consideracions o justificacions pietoses que donen suport a la idea principal: «ob amorem Dei, ut crimina peccatorum nostrorum dignetur absolvere»;¹⁴⁴ «et ut mercis non consequatur ante tribunal Christi quia nos plena voluntate edita ista donatione facimus»;¹⁴⁵

140. CC, vol. VI, primera part, doc. 56, any 865, p. 118-119.

141. C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 192, any 982, p. 28; CC, vol. VI, primera part, doc. 224, any 931, p. 244. En aquest aspecte, se segueix el *Liber Iudicum*, V,1,1, p. 456.

142. CC, vol. III, segona part, doc. 1, any 807, p. 280.

143. CC, vol. III, segona part, doc. 14, any 837, p. 287.

144. CC, vol. VI, primera part, doc. 79, any [873], p. 134.

145. CC, vol. VI, primera part, doc. 125, any 879, p. 170.

«ut et vos non pigeatis per illos et per nos semper orare»;¹⁴⁶ «ut famuli Christi ibidem famulantes pro orationes docem fungere non dedigneamini»;¹⁴⁷ «ut ad diem iudicii ante tribunal Domini nostri Iesu Christi mereat invenire misericordiam» i «ut ipsa sancta Dei ienitrix mereat intercedere pro nobis ad filium suum, ut nos mereamur audire vocem Domini ad diem iudicii: Venite benedicti patris mei»;¹⁴⁸ «ut famuli Christi ibidem Domino misericordiam deprecantes pro animas nostras orationes Domino fungere dignemini»;¹⁴⁹ «ut retributor omnium bonorum tribuat mihi mercedem in futurum»;¹⁵⁰ «et propter scelus quod nos perpetravimus in isto mortali seculo, ut nos ante Deum inveniamus remedium»;¹⁵¹ «ut cum venerit in die iudicii Dominus retributionem ei reddat»;¹⁵² «ut Dominus donet michi indulgentiam et remissionem omnium peccatorum meorum»;¹⁵³ «ut servi Dei qui ibidem famulantur die cotidie abeant potestatem ad illorum stipendia et orent pro statu Ecclesie et pro omni populo christiani»;¹⁵⁴ «timeo diem casum mortis mee; propter hoc sic cogitavi in animo meo ut tantam Dei misericordiam possim invenire remedium»;¹⁵⁵ «ad stipendia monachorum et elemosina pauperum et ad luminaria sancte Dei ecclesie»;¹⁵⁶ «ut abates vel monachis hibidem Deo famulantibus potestatem habeant ipsas expandere vel distribuere, sicuti regula sancti Benedicti edoce»;¹⁵⁷ «ut pius et misericors sit opifer supremus in peccatis nostris et clementia et mihi»;¹⁵⁸ «et pro nostris animabus exorare non pigeant ut veniam hac remedium ab Domino nostro Ihesu Christo adipisci mereamur»;¹⁵⁹ «sunt ab amore Dei in crinibus peccatorum nostrorum absolvere dignetur»;¹⁶⁰ «ut cum venerit in die iudicii Dominus retributionem ei reddat»;¹⁶¹ «ut Dominus donet michi indulgentiam et remissionem omnium peccatorum meorum»;¹⁶² «propter remedium anime mee elemosina pauperum et estipendia monacum et lumi-

146. CC, vol. vi, primera part, doc. 144, any [888], p. 184.
 147. CC, vol. vi, primera part, doc. 155, any 898, p. 191.
 148. CC, vol. vi, primera part, doc. 171, any 903, p. 202.
 149. CC, vol. vi, primera part, doc. 174, any 904, p. 205.
 150. CC, vol. vi, primera part, doc. 202, any 923, p. 225.
 151. CC, vol. vi, primera part, doc. 228, any 932, p. 247.
 152. CC, vol. vi, primera part, doc. 237, any 934, p. 254.
 153. CC, vol. vi, primera part, doc. 270, any 943, p. 276.
 154. CC, vol. v, primera part, doc. 65, any 888, p. 104.
 155. CC, vol. v, primera part, doc. 215, any 929, p. 208.
 156. CC, vol. v, primera part, doc. 304, any 954, p. 282.
 157. CC, vol. v, primera part, doc. 325, any 957, p. 295.
 158. CC, vol. v, primera part, doc. 381, any 967, p. 342.
 159. CC, vol. iv, primera part, doc. 4, any 885, p. 68.
 160. CC, vol. iv, primera part, doc. 8, any 887, p. 72.
 161. CC, vol. vi, primera part, doc. 237, any 934, p. 254.
 162. CC, vol. vi, primera part, doc. 270, any 943, p. 276.

nari sancta Dei ecclesia concinnanda»;¹⁶³ «quicumque vult evadere suplicium eternum debet de rebus istis transitoriis parare sibi viam salutis aeternae».¹⁶⁴ El que els homes intentaven aconseguir amb les seves donacions era, preferentment, l'obtenció del perdó dels seus pecats i la misericòrdia de Déu, per a així poder evitar les penes de l'infern i assolir la salvació eterna. D'aquesta manera, sant Pere els obriria les portes del regne del cel i els permetria entrar a la mansió dels justos: «Et Dominus nos perducere faciat ad gloriam eternam in sinu Abrae.»¹⁶⁵

Les finalitats caritatives s'exterioritzen de maneres molt diverses. Les donacions encaminades a col·laborar en la reconstrucció d'esglésies i monestirs ocupen un lloc preferent. L'any 989 i en una donació testamentària, un tal Mirón va rebre un alou, la meitat per a ell i l'altra meitat «pro restauracione et coopertura» d'una església.¹⁶⁶ L'any 945, el comte Sunyer i la seva esposa, la comtessa Riquilda, donen a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona una hisenda, per a remei de les seves ànimes i la del seu fill Ermengol i per a ajudar a construir l'església canònica de Barcelona.¹⁶⁷ Poc abans del 23 de febrer de l'any 869 —existeixen dubtes en la datació d'aquest document—, l'abat Hilperic i els monjos del monestir d'Arles demanen empara i protecció al rei Carles per al seu monestir. I, atesa la pobresa del cenobi destruït, li demanen que vulgui subvenir a la seva restauració.¹⁶⁸ Moltes institucions eclesiàstiques es trobaven en una situació de pobresa extrema.¹⁶⁹

Abunden també les donacions destinades a obres benèfiques i caritatives,¹⁷⁰ com ara la redempció de captius:¹⁷¹ «Ipsam tertiam partem [...] in peregrinis et in hospitibus et in pauperibus».¹⁷² «Exceptus ipsa xenodochia que ad pauperum ac peregrinorum hospitia supralibato avunculo meo Lobaton iussit cons-

163. CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 278.

164. CC, vol. VI, segona part, doc. 579, any 988, p. 466.

165. CC, vol. IV, primera part, doc. 237, any 922, p. 232.

166. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1565, any 989, p. 1117.

167. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 39, any, 945, p. 223.

168. CC, vol. VI, primera part, doc. 61, any [poc abans del 23 de febrer de 869] p. 124. Vegeu-ne altres exemples a CC, vol. IV, primera part, doc. 543, any 944, p. 434, i doc. 63, any 905, p. 110; CC, vol. V, primera part, doc. 259, any 942, p. 240, i doc. 268, any 945, p. 246; CC, vol. V, segona part, doc. 593, any 997, p. 510; CC, vol. III, segona part, doc. 178, any 959, p. 377.

169. CC, vol. IV, primera part, doc. 37, any 898, p. 96.

170. Un asil per als pobres: CC, vol. V, primera part, doc. 4, any [812], p. 68. Pobres i peregrins: CC, vol. VI, segona part, doc. 418, any 961, p. 368, i CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 278.

171. CC, vol. IV, primera part, doc. 392, any 933, p. 329.

172. CC, vol. V, primera part, doc. 329, any 958, p. 299.

truere.»¹⁷³ L'any 979 es dóna un alou per a la sustentació dels pobres i de l'hospital de peregrins de Girona.¹⁷⁴

Les donacions no realitzades en sufragi de l'ànima, en canvi, solen presentar unes motivacions més utilitàries i materials. Una mare dóna al seu fill, l'any 963, el terç de l'alou que tenia dels seus pares pel bon servei que li féu i li vol fer, però no s'especifica el contingut del servei.¹⁷⁵ Altres vegades es detecta amb claredat que la raó de la donació, sobretot en el cas de les donacions comtals, descansa en la noció de fidelitat.¹⁷⁶ No falten casos en què el fonament d'una donació és haver cuidat i alimentat el donant mentre va estar malalt.¹⁷⁷ O es fa una donació a una església amb la finalitat que un fill recuperi la salut perduda: «propter conservatione filio nostro presenti Ermengauda nomine et pro crescenti sue salutis affectione.»¹⁷⁸ O com a expiació d'un delictes. Un matrimoni dóna tots els seus béns a l'església de la Santa Creu per tal d'expiar el crim d'haver matat la seva filla.¹⁷⁹ Ara bé, dins del cos dispositiu pròpiament dit, l'aspecte que presenta els perfils jurídics més complexos és el de les *conditiones*. Els documents ens les ofereixen en una considerable extensió, tant pel que fa a la pluralitat d'aquestes, com pel que fa als matisos jurídics, summament heterogenis, que es troben immersos en el seu contingut.

Els termes llatins de què estan precedides aquestes reserves són: *captione*, *ratione*, *accione*, *modo*, *deliberatione*, *ordine*, *conditione*, *convenciones*, *pactum* i *conventum*. A vegades la condició no s'esmenta de manera expressa i s'infereix del contingut global del diploma. La seva importància es determina a partir del contingut i, a més, del fet que les donacions que contenen condicions no estan exemptes d'un cert caràcter pactista, que genera compromisos entre donants i beneficiaris. Amb això i com a expressió de la bilateralitat, no creiem fora de lloc, en aquests casos, qualificar les donacions com a *contractes*, ja que ambdues parts coneixen, accepten i s'obliguen a les clàusules de les manifestacions de voluntat inherents a aquestes donacions condicionades. Podem dir que poden existir tantes condicions com s'haguessin pactat. I que aquestes condicions, una vegada pactades, no desnaturalitzen en absolut la gratuïtat de l'acte de la donació,

173. CC, vol. v, segona part, doc. 556, any 995, p. 489.

174. CC, vol. v, segona part, doc. 456, any 979, p. 418.

175. CC, vol. III, segona part, doc. 190, any 963, p. 384.

176. CC, vol. III, segona part: doc. 40, anys 848-849, p. 304; doc. 41, any 849, p. 305, i doc. 172, any 958, p. 374.

177. CC, vol. VI, primera part, doc. 50, any 860, p. 110.

178. CC, vol. IV, primera part, doc. 283, any 925, p. 262.

179. A. FABREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 203, any 990, p. 414.

ja que no s'han d'entendre com a càrregues contractuals, sinó com a obligacions que les mateixes parts s'imposen de manera voluntària. Són obligacions voluntàries, no contractuals. El fet que s'hagin conservat exemples en els quals el beneficiari subscriu, juntament amb els donants, l'acte jurídic de la donació i accepta aquesta expressament, constitueix molt més que un gest d'acceptació. Un exemple d'aquesta situació té lloc l'any 920, quan els habitants de la vila de Baén (Pallars) donen al comte Ramon tots els seus alous a la vila i aquest accepta la donació.¹⁸⁰

Un altre exemple del principi del segle IX: Guistril·la i el seu marit Sunifred donen a l'església de Santa Eulàlia d'Ultramort, amb motiu de la seva dedicació, un alou. Firmen l'escriptura els atorgants esmentats i Gaularic, bisbe de Girona, documentat entre els anys 800 i 817.¹⁸¹

El fet que moltes donacions es qualifiquin com a *pactum* corrobora la idea anterior.¹⁸² I també el fet que les condicions de la donació es denominin a vegades *pactes*.

Vegem les condicions, retencions o reserves més freqüents en les donacions pròpiament dites.

Es condiciona la validesa de la donació a la permanència dels monjos en la comunitat. Si no es compleix aquesta reserva, es produeix una situació de reversió d'allò donat a la seva situació originària.¹⁸³

Es condiciona que la terra donada, un cop morts els atorgants, quedi en poder d'un tercer o dels seus successors en el càrrec.¹⁸⁴ Sovint aquest tercer ha de mantenir la terra, mentre visqui, al servei de l'Església.¹⁸⁵

Es condiciona al fet que la donació mantingui la terra vinculada a «la nos-

180. CC, vol. III, doc. 132, any 920, p. 352: «Et nos prescripti omnes facimus cartam scribere et testes rogavimus firmare tibi Raimundo comite. Et ego Raimundus comes qui jam donum accepi et cartam de predictis omnibus [...]»

181. CC, vol. v, primera part, doc. 8, any [vers 800-817] p. 71: «Et que resonat facta in nomine Guistrillis et Seniofredi donatorum et que est subscripta vel signata signo et suscriptione Gaularici episcopi Gerundensis et que est signata signis donatorum iamdictorum et aliorum testium.»

182. CC, vol. III, segona part, doc. 199, any 966, p. 388, i doc. 154, any 947, p. 363.

183. CC, vol. VI, primera part, doc. 55, any [864], p. 115-116: «Et si nos deieci fuerimus de isto loco, ubi perrexerimus ad alium monasterium, omnia nostra in potestatem retineamus, faciamus exinde quod vulerimus quod conquirere potuerimus. Et si nos omnes in isto loco dies nostros deduxerimus, et hic vita distincta fuerit, res prefatas cum omnia quod superius scriptum est remaneant in ecclesia Sancti Andree.»

184. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 20, any 938, p. 212, i doc. 54, any 959, p. 249.

185. CC, vol. IV, segona part, doc. 795, any 957, p. 607, i vol. IV, tercera part, doc. 1753, any 997, p. 1244.

tra mare Església» i que els beneficiaris paguin la tasca: «in subditiōne nostre matris Ecclesie.»¹⁸⁶

No és infreqüent que els homes que cultiven uns alous donin a tal o tal altra església el mateix servei que acostumaven a pagar al testador.¹⁸⁷ L'any 921, unes germanes fan donació d'unes finques a Santa Maria de la Seu. La fan en sufragi de les seves ànimes, però amb la condició que, mentre visquin, siguin alimentades per l'Església: «in ipsa ratione dum vita nostra fuerit gubernet nos pabulus et panis sancta Maria.»¹⁸⁸

La donació es condiona que es tingui o no descendència.¹⁸⁹ O que es resi per l'ànima del donador i dels seus propparents.¹⁹⁰ O que l'alou donat es tingui al servei del comte, amb o sense pagament del cens.¹⁹¹ O es dóna una terra per a obtenir el perdó dels pecats, amb la condició que la treballaran tant els donants com els seus fills.¹⁹² La donació de Leudemōn a l'església de Sant Pere de la seu de Vic es porta a terme amb la condició que, si mor el donant a causa de la malaltia de què pateix, els béns donats quedin sota la potestat de la seva filla i de la mare d'ella, i si recupera la salut, sota la seva potestat, sempre amb prestació de la tasca a la mencionada església.¹⁹³ A vegades, la transferència de domini que implica la donació es troba limitada quant a les facultats de disposició per part del beneficiari o beneficiaris, de manera que se'ls prohibeix exigir censos dins de la propietat donada i elegir un altre senyor o patró que no sigui l'atorgant de l'alou donat. O a la inversa. És el pacte conegut amb el nom del senyoriu exclusiu, que es formula mitjançant expressions com ara «eodem tantum ordine reservato ut nullum seniorem vos faciatis nisi me iam dicto episcopo aut sucesores mei». El bisbe Sal·la va fer donació d'uns alous a uns esposos, l'any 966, amb la condició que no fessin cap servei a ningú més del seu alou i no reconeguessin cap altre senyor fora de Sal·la i dels seus successors.¹⁹⁴ En els contractes de complantació, un particular dóna a un monestir la meitat d'un alou. L'altra meitat roman en poder dels seus conreadors, en virtut de dit con-

186. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 45, any 950 o 951, p. 230; A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 58, any 960, p. 253: «[...] et donare exinde faciatis ipsa tasca»; CC, vol. v, segona part, doc. 484, any 983, p. 435; C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 259, any 998, p. 91.

187. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 57, any 960, p. 251.

188. C. BARAUT, «Els documents dels segles IX i X», doc. 83, any 921, p. 64.

189. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 59, any 961, p. 254.

190. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 107, any 974, p. 306.

191. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1523, any 987, p. 1087.

192. CC, vol. IV, segona part, doc. 775, any 957, p. 590.

193. CC, vol. IV, segona part, doc. 761, any 956, p. 582.

194. C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 246, any 996, p. 79.

tracte concertat entre el donant i ells, però amb la condició que, si aquests volen vendre les terres, només ho poden fer a favor del monestir esmentat.¹⁹⁵

La donació es condiona a la inalienabilitat del donant.¹⁹⁶ O a la prohibició de vendre, permutar i hipotecar per part del donatari, que quan la donació recau en un institut monacal es presenta amb la fórmula següent: «In ea vero ratione ut non habeat licentiam tam ipse abbas vel monachi ibidem Deo famulantibus vel sui successores vendere, commutare, alienare nec impignorare nec in aliena potestate transferre, sed in servitium Dei permaneat et in sumptus suos iure perpetuo»,¹⁹⁷ de manera que roman a perpetuïtat al servei de l'Església.

És freqüent que la donació estigui condicionada a la prohibició d'alienar per part del donatari, però no per part dels seus hereus. Això s'esdevé tant en les donacions eclesiàstiques com en les dels particulars. La donació d'un alou al monestir de Sant Miquel i Sant Germà de Cuixà pel comte Sunifred (II de Cerdanya-Conflent) es fa amb la condició que l'alou romanguí sempre vinculat al monestir i no es pugui vendre ni cedir per ningú: «In tali vero pacto dono hunc alodem meum (ad supradictum cenobium) ut nullus abbas vel monachus, neque comes aut episcopus, neque ulla subrogata persona, usque in perpetuum non valeat hec omnia que superius resonat nec vendere nec donare neque comutare neque per aurum vel per argentum neque per alium alodem, neque per ullum ingenium audeat extraere ipsum alodem de ipso cenobio.»¹⁹⁸ Si en el futur algú, amb autorització episcopal, desvinculés l'alou del monestir, «donet centum solidos ad coenobium Sancti Michaelis de Coxano».¹⁹⁹

Algunes vegades, la prohibició de vendre és per als fills, però no per als hereus d'aquests.²⁰⁰ Altres vegades, la prohibició de vendre no afecta ni els fills ni els hereus.²⁰¹ La clàusula d'inalienabilitat està sovint vinculada a una altra condició: que cada any els beneficiaris donin a l'atorgant una quantitat de diner.

195. CC, vol. v, primera part, doc. 199, any 926, p. 199; vegeu un exemple similar en el doc. 198, any [917-926], p. 196.

196. CC, vol. vi, primera part, doc. 211, any 927, p. 233.

197. CC, vol. v, primera part, doc. 304, any 954, p. 282.

198. CC, vol. vi, segona part, doc. 418, any 961, p. 370. CC, vol. vi, segona part, doc. 456, any 969, p. 395: «[...] et oppono ego talem vinculum ut nullus abba neque monachus neque ullus comes, neque ulla potestas, neque ullus homo, neque ulla femina, vendere nec alienare, nec comutare, neque usum, neque fundum, neque ad sanctum, neque ad sanctam, neque ad hominem, neque ad feminam, licentiam nont habeant.»

199. Vegeu un exemple més de desvinculació pels hereus amb compensació, a CC, vol. vi, segona part, doc. 628, any [988-996], p. 499.

200. J. ALTURO PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna*, doc. 14, any 1000, p. 21: «Et non liceat eis vindere nec inalienare nisi unum eredes ad alterum ipsas terras et vineas.»

201. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX y X*, doc. 141, any 958, p. 304; CC, vol. iv, segona part, doc. 805, any 958, p. 613.

Costa molt mantenir el caràcter gratuït d'aquestes donacions, que pròpiament no són tals, encara que se'ns presentin sota l'aparença formal d'una donació.²⁰²

No falten donacions en les quals es reserva el dret preferent de compra. L'abat Landric, de Sant Cugat del Vallès, dóna en establiment a Renulf i als seus familiars més propers un bruguera situat al comtat de Girona per tal que hi visquin i el conreïn. Els dóna la meitat de les millores que hi faran, amb la condició que no el poden alienar sense el consentiment del monestir; en cas de venda, el cenobi es reserva el dret de compra durant trenta dies. És el pacte de retrovenda,²⁰³ molt freqüent en les compravendes. L'any 944, un particular fa la venda amb el pacte de poder recuperar l'alou si abans de quinze anys ella, el seu fill o les seves filles poden retornar al comprador el preu pagat.²⁰⁴

També hi ha donacions amb la reserva de no usurpar ni disminuir les coses donades.²⁰⁵ Els testaments solen llegar aous a instituts eclesiàstics i monacals, però, en alguns casos, amb la condició que si un fill del testador vol reclamar l'alou per a si mateix, pugui fer-ho. Al final del segle x, el comte Borrell llega en el seu testament per a l'església de Santa Maria de Gerri el seu alou a Tírvia, però amb la condició que si el seu fill Ermengol vol redimir-lo, ho pugui fer: «Et ipsum meum alodem de Tirvia remaneat ad domum Sanctae Marie in Gerri, in tali conventu quod si Ermengaudus filius meus voluerit redimere, redimat illum.»²⁰⁶

Sovint algunes donacions contenen clàusules de garantia enfront de tercers. Mitjançant aquestes clàusules, el donant s'assegurava la gratitud del donatari o de tercers, de manera que si se li generava algun dany o perjudici, tant a ell com als seus familiars, la donació resultava invalidada. La invalidesa podia contrarestar-se mitjançant la reparació material. Aquestes garanties semblen vinculades,

202. CC, vol. IV, segona part, doc. 892, any 961, p. 671: «Quantum infra istas IIIor affron-taciones includunt sic dono vobis ipsa ec omnia, in tale videlicet ratione hoc tibi dono ipsum meum aulodem ut non licet tibi donare nec vindere nec comutare nec alienare, in tale conventum quod unumquisque annum quod Dominus ibi fructum dederit, et servire mihi facias solidos III a me et a posterita mea, sic tibi donare fecisem ad te et a posterita tua, ab integro, cum exio et regressio suo, abeas firmam potestatem.»

203. CC, vol. V, primera part, doc. 314, any 956, p. 288: «In tale vero pactu vel condicione quod non habeatis licencia vindere nec donare nec alienare nec alium seniore facere nisi a me donatore aut subcesoribus meis, et si ego aut subcesoribus meis emere noluerimus iustum precium infra XXX dies et XXX noctes licencia habeatis vindere cui volueritis.»

204. CC, vol. IV, primera part, doc. 548, any 944, p. 438.

205. CC, vol. VI, segona part, doc. 535, any 981, p. 443: «Et non sit licitum potestatibus ullis, nec regibus, neque comitibus, vel pontificibus, seu abbatibus, aut monachis, neque ulli sexui hominum, usurpare aliquid de supradictis alodibus nec minuere ex rebus monachorum.»

206. CC, vol. III, segona part, doc. 320, [finals del segle X], p. 455.

preferentment, a les donacions comtals. En una donació de l'any 1003 en què el comte Guifré dóna al monestir de Santa Maria de Serrateix un alou, es diu: «In tali videlicet conventu: ut ad me Vuifredum non veniet nullum damnum [...] neque per nullum abatem, neque per nullum monachum, nec per nullum illorum ingenium. Et ad me Bardina similiter, dum vixero et uxor mea et filii mei. Et adiuvante Domino tenerimus ipsa honore quam modo tenemus. Non sit nullus abbas nec monachus qui faciat contra nos contrarietatem de ipsa nostra honorem per ipsa rocca. Quod si evenerit ut faciant contra nos aliquam contrarietatem et non sit stabilis ista scriptura, set sit inanis etvacua, si nobis non emendaverint ipsa forasfactura per ipso damno, secundum modum forasfactura. Quod si emendaverint ipsum damnum vel ipsa forasfactura, ista scriptura sit firma stabilis.»²⁰⁷

No falten casos en què la donació es fa sota la condició que es construeixi un cenobi.²⁰⁸ O amb el pacte de cedir uns béns a l'esposa del donant si aquesta torna d'una captivitat.²⁰⁹ O amb la reserva de rebre sepultura al cementiri del monestir que es beneficia de la donació: «In tale convencionem donamus ipsa terra ut post obitum meum sepellire mihi faciatis in eius cimiterio.»²¹⁰ A vegades es llega a l'esposa, però amb la condició que, quan aquesta mori, el llegat passi a un institut eclesial.²¹¹ En l'exemple següent sembla que s'emascara una relació concubina: un sacerdot dóna dos alous a una dona que es diu Riquila i als seus fills, però amb la condició que, si la dona es casa, els alous passaran als seus fills.²¹² La donació d'una torre a l'església de Sant Pere de la seu de Vic es fa amb el pacte que la retindrà un germà del donant si lliura cinc «pesas» a l'esmentada església en sufragi de l'ànima de l'atorgant.²¹³ O un particular dóna al cenobi de Sant Benet mitja mujada de vinya amb la condició de rebre, mentre visqui, la meitat del vi que se n'obtingui.²¹⁴ O es dóna un alou amb la condició que el beneficiari tingui cura d'un hospici de peregrins.²¹⁵ O es condiciona la donació que la viuda perdi l'usdefruit si no resta en viduïtat.²¹⁶ O a la

207. J. BOLÒS, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, col.l. «Diplomatari», núm. 42, doc. 46, any 1003, p. 123.

208. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1770, any 997, p. 1257.

209. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1493, any 985, p. 1068.

210. CC, vol. IV, primera part, doc. 620, any 948, p. 482, i CC, vol. IV, segona part, doc. 822, any 959, p. 624.

211. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1759, any 997, p. 1248.

212. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1564, any 989, p. 1115.

213. CC, vol. IV, segona part, doc. 1244, any 977, p. 897.

214. CC, vol. IV, segona part, doc. 1227, any 977, p. 883.

215. CC, vol. V, segona part, doc. 488, any 983, p. 442.

216. CC, vol. V, segona part, doc. 519, any 989, p. 463.

prohibició de vendre per als beneficiaris sense més ni més.²¹⁷ No falten donacions eclesiàstiques en les quals es reserva el dret de visita per als bisbes giro-nins, amb set acompanyants i llurs cavalcadures.²¹⁸ Tampoc no falten donacions per les quals es condonen deutes que els atorgants de la donació no havien pogut saldar. L'exemple és una mica tardà, però molt significatiu.²¹⁹

Si la condició o reserva no es compleix, l'objecte de la donació reverteix a la seva situació anterior, als donants o a la seva descendència: «[...] et si ille hoc non fecerit, revertatur in potestate Gauzfredo.»²²⁰

És generalitzada la condició que el beneficiari o els beneficiaris d'una donació prestin la tasca, que no puguin canviar de senyor i que no puguin alienar allò donat en propietat sense el consentiment de tal o tal altre institut monàstic.²²¹

També hi ha donacions *reservato usufructo*. Dins de les donacions condicionades, són les més àmpliament documentades.²²²

8. EL TRASPÀS DEL DRET

Enllaçada amb la clàusula dispositiva anterior, encara que no en tots els documents, i precedida normalment de la composició «quem vero», s'inicia la clàusula de la transferència propietària dels béns donats, que se'ns presenta amb una àmplia gamma de variants estilístiques, com ara les següents: «de nostro jure in vestro dominio translatum est, cum omni voci adposicionis ut ex presenti die et tempore ipso villare superius iam dicto adeatis, habeatis, teneatis, vindicetis, et possideatis usque in perpetuum ad opus monasterii i et successores vestri et quodquod exinde agere, facere vel judicare volueritis firmissimam in omnibus habeatis potestatem, et vos superius jam dicti et successores vestri.»²²³ Algunes vegades no s'esmenta la clàusula transmissora del dret, que es dona per sobreentesa, però sí que s'esmenten el seu abast o les seves conseqüències: «[...] ut ab hodierno die et tempore ad opus monasterii habeatis, adeatis, teneatis et possi-

217. CC, vol. v, segona part, doc. 420, any 974, p. 371.

218. CC, vol. v, segona part, doc. 438, any 977, p. 392.

219. Citat per P. PUIG I USTRELL, *El monestir de Sant Llorenç del Munt*, doc. 483, any 1092, p. 497.

220. CC, vol. v, segona part, doc. 518, any 988, p. 462.

221. Vegeu un exemple d'aquesta situació a J. RIUS SERRA, *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallès*, vol. I, Barcelona, CSIC, 1945, doc. 48, any 957, p. 43.

222. Vegeu el nostre treball citat *supra* en la nota 31.

223. CC, vol. III, segona part, doc. 32, any 846, p. 299.

deatis cum omne voze adpositionis, et quidquid et inde facere vel iudicare volueritis maneat vobis firma potestas.»²²⁴ Altres vegades es consigna la més àmplia disponibilitat sobre els béns donats, que es podrà exercir si ho desitja el beneficiari de la donació: «[...] usandi, exfructandi, gubernandi seu regulariter faciendi abeant potestatem.»²²⁵ Altres vegades es fa menció expressa dels actes jurídics propis comprensius de les transferències plenes de domini que en el futur podran realitzar els donataris: «[...] ut ab odierno die et tempore potestatem habeat abbatissa vel servientes huius monasterii vindere, donare, comutare ad omnia quiquit exinde facere voluerint, sicut de aliis alaudibus consuetum est ut facere debeat sic exinde habeant potestatem modo vel omnique tempore.»²²⁶ I, altres vegades, només contenen allò que és realment essencial en un acte de traspàs de drets: «Quem vero hec omnia superius inserta sicut superius resonat de meo iure in tuo trado potestate ut quicquid exinde facere volueris liberam in Dei nomine abeas potestatem.» La invocació a Déu concedeix una força major al traspàs del dret. Aquesta última fórmula es va convertir en clàssica.

Ara bé, cap diploma no defineix amb més precisió, que nosaltres sapiquem, les característiques de la propietat alodial donada, així com els trets inherents al domini dominical ple, que una donació per la qual Sunifred, comte de Cerdanya i de Besalú, dóna l'any 966 uns béns immobles a favor del monestir de Sant Llorenç. La concessió es fa amb ànim possessori i a perpetuïtat, cosa que implica un reconeixement de la propietat lliure i plena: «[...] sic dono atque trado ad supradicto cenobio ista omnia que superius nominata, omnes meos directos ubique ibi abeo nec abere debeo pro nulla ratione intus predictus terminos, ab omni integritate, in perpetuum, laboranda et possidenda per dictum cenobium ad omnem voluntatem faciendam, ad alaudium solidum, proprium, franchum, quietum et liberum.»²²⁷ La riquesa de matisos jurídics que presenten les cites anteriors és extraordinària. Té lloc un desplaçament del dret del donant cap al del recipiendari de la dació, de manera que aquest passa a detenir-lo amb el mateix nivell d'intensitat amb què el posseïa aquell. Es produeix una transferència quant a la titularitat del dret, sense que aquesta afecti en absolut l'essència d'aquest. Amb això es corrobora la idea que la donació és un acte translatiu del domini, un acte essencialment real. L'acte negocial produirà efecte de manera immediata «ex nunc», «ut ab hodierno die et tem-

224. CC, vol. III, segona part, doc. 47, any 852, p. 309.

225. CC, vol. IV, primera part, doc. 317, any 927, p. 282.

226. CC, vol. IV, primera part, doc. 493, any 942, p. 396.

227. A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, col·l. «Diplomatari», núm. 15, doc. 1, any 966, p. 54.

pore»,²²⁸ de manera que l'acceptació és immediata a l'acte de transmissió: «[...] sicut supra incertum est a me Eldeguto traditum et a te Quindiverga receptum abeas, adeas, teneas et possideas et ad proprium vindices ac defendasque, quia qui exinde facere, agere vel iudicare, liveram in Dei nomine abeas potestatem.»²²⁹ Les facultats de disposició transferides es concreten en el *dominio* i la *potestas*, termes que s'han d'entendre com a indicatius d'una categoria de la propietat tan plena i lliure com sigui possible. En aquesta època, el concepte de *propietat* és proper a l'actual. A partir de l'any 1000 es van produir canvis en aquest ordre de coses i la propietat ja no va ser el que era, atès que es va omplir de càrregues. De manera que el nou propietari-donatari podia actuar l'aprofitament econòmic total de la transferència fundiària i exercir les més àmplies facultats de disposició sobre el bé donat. Pocs diplomes recullen aquestes facultats d'una manera tan àmplia i extensa com el que citem a continuació: «[...] habens in omnibus tenendi, possidendi, dandi, commutandi, distribuendi atque venundandi.»²³⁰ És a dir, la donació es fa sota qualsevol modalitat d'alienació, total o parcial. Allò donat ho és amb exclusió de qualsevol reivindicació de tercers, això és, amb seguretat: «Sine ulla dubitatione vel reservatione.»²³¹ O «sine vinculo ullius hominis vel femine».²³² O «sine ulla occasione aut inquietudine».²³³ O «sine blandimento ullius hominis vel femine».²³⁴ S'exclou fins i tot qualsevol reclamació provinent de l'autoritat: «Ut nullus comes, vicecomis, vicarius vel centenarius necque ulla saecularis potestas hoc exinde abstrahere praesumat, set teneant hoc ipsas ecclesias usque in perpetuum.»²³⁵ No és infreqüent que les àmplies facultats de disposició esmentades trobin un complement ratificador en una sèrie de diccions que se'ns presenten amb una multiplicitat extraordinària de formes i en les quals es qualifiquen aquestes facultats de manera expressa amb els termes *liberum* (sense cens, tribut o prestació), *plenum* (disposició total i plena), *franchum* (disposició lliure), *proprium* (disposició com a cosa pròpia; es menciona amb una pluralitat de girs extraordinària), *libere et quiete* (pacíficament), *quiete et secure* (amb seguretat). En resum, com repeteixen fins a la sacietat els nostres diplomes,

228. CC, vol. v, segona part, doc. 432, any 975, p. 381.

229. CC, vol. vi, primera part, doc. 218, any 929, p. 240.

230. CC, vol. v, primera part, doc. 56, any 881, p. 98.

231. CC, vol. vi, primera part, doc. 193, any 920, p. 219.

232. CC, vol. vi, primera part, doc. 278, any [944], p. 282. CC, vol. iii, segona part, doc. 223, any 978, p. 404.

233. CC, vol. v, segona part, doc. 484, any 983, p. 435.

234. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 100, any 1011, p. 380.

235. CC, vol. v, primera part, doc. 115, any 904, p. 142.

el recipiendari d'una donació podia fer amb aquesta el que volgués: «faciam quod voluero», «facere vel iudicare inde quodcumque voluerit», «faciendi omnia que volueritis», «ut facias tuam voluntatem», «faciendi sicut et ex aliis rebus suae», i també s'utilitzen moltes altres variants similars. Una donació de l'any 966 en què el comte Sunifred II dóna al monestir de Sant Llorenç unes propietats, resumeix a la perfecció aquestes situacions: «Laboranda et possidenda per dictum cenobium ad omnem voluntatem faciendam, ad alaudium solidum, proprium, franchum, quietum et liberum, sine aliquo retentu.»²³⁶ Aquestes característiques recorden la plena propietat del dret romà clàssic, el «dominio pleno iure», ja que es traspasa el ple dret. En el supòsit freqüent que una condició o reserva acompanyi la donació, aquesta s'havia de complir.

La transmissió d'allò donat és sempre a perpetuïtat, per a tota la vida. No hem trobat la consignació de cap límit temporal. No és infreqüent trobar aquest tret en la part dispositiva, si bé el que és més normal és la seva inclusió en la clàusula de traspàs del dret. La declaració de perpetuïtat adopta formes d'estil molt diverses, repetides contínuament: «iure perpetuo»,²³⁷ «in perpetuum»,²³⁸ «perhenniter».²³⁹

Es donen tant els béns presents, incloent-hi les millors realitzades en aquests, com els béns futurs: «Quantum abeo et augmentare potuero»,²⁴⁰ «quantumcumque ego abere vel ereditare debeo».²⁴¹

La donació és irrevocable. Aquesta nota es menciona de manera expressa algunes vegades. En altres, es dedueix del context. Se segueix, en aquest aspecte, la tradició jurídica visigoda, concretada en el Codi d'Euric²⁴² i en el *Liber Iudiciorum*.²⁴³ Certs documents d'aplicació del dret s'inicien amb el precepte visigòtic «Res donate si in presenti tradite sunt, nullo modo repetantur a donatore»²⁴⁴ («Que no pugui reclamar el donador les coses entregades de manera immediata»). Això es consigna explícitament en molts diplomes, sobretot

236. A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 1, any 966, p. 54.

237. CC, vol. VI, primera part, doc. 190, any 917, p. 215.

238. CC, vol. V, primera part, doc. 311, any 955, p. 285; CC, vol. IV, primera part, doc. 48, any 902, p. 102.

239. A. FÀBREGA I GRAU, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, doc. 10, any 920, p. 201.

240. CC, vol. V, segona part, doc. 535, any 992, p. 475.

241. CC, vol. VI, segona part, doc. 413, any 960, p. 364.

242. Preceptes 286 i 305. Á. d'ORS (ed.), *El Código de Eurico*, Roma, Madrid, CSIC, Delegación de Roma, 1960, col·l. «Estudios Visigóticos», núm. II, p. 26 i 30.

243. *Liber Iudiciorum*, V,2,2, p. 457, V,2,1, p. 456, i V,2,6, p. 458.

244. G. FELIU i Josep M. SALRACH, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, doc. 100, any 1011, p. 381.

en les donacions comtals.²⁴⁵ Però també en les donacions testamentàries²⁴⁶ i, en rea-litat, en qualsevol donació.²⁴⁷

Ara bé, hi ha supòsits en els quals la donació deixa de ser irrevocable. Això passa quan s'estableix així per mitjà d'una decisió judicial. Va passar l'any 972, quan Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, va evacuar i restituir al monestir de Sant Benet de Bages els alous que havia donat la difunta Ricars al comtat de Besalú.²⁴⁸

En les donacions condicionades, sobretot en les *reservato usufructo*, si no es compleix la condició, té lloc la reversió d'allò donat al patrimoni de l'atorgant: «[...] ipsum alodem nostrum reddere faciant in nostra potestate sine ulla deceptione.»²⁴⁹ I això implica la nul·litat de la donació. Creiem que l'exemple anterior porta implícit un cas concret d'ingritud. No obstant això, la donació presuposa tàcitament la gratitud del donatari. Si no hi ha gratitud del donatari, la donació deixa de ser irrevocable.

9. TIPOLOGIA DE LES DONACIONS

Com que qualsevol classificació que poguéssim establir aquí seria convencional, hem preferit adoptar el criteri d'assenyalar les modalitats de donació que apareixen en els diplomes i deixar per a una altra ocasió la descripció dels trets peculiars de cadascuna d'aquestes: «pactum», «carta donacionis vel comunitatis», «carta comunitatis vel tradicionis», «karta donacionis vel concessionis», «carta donationis», «scriptura securitatis», «carta elemosinaria», «carta obedienciaria», «carta comunitatis», «carta traditionis», «pactum vel placitum atque auctoritas»,

245. CC, vol. v, primera part, doc. 275, any [917-947], p. 255: «De praedictum alode ad praelibata ecclesia et in eorum iure irrevocabili modo perpetueliter transfundimus.» CC, vol. v, segona part, doc. 428, any 975, p. 379: «[...] sed quicquid de gratuito animo donatum libenter irrevocabili modo permanet stabilitum.» C. BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010», doc. 563, any 1003, p. 94: «[...] dono [...] ut teneam in vita mea non liceat mihi mutare voluptate mea.»

246. CC, vol. v, segona part, doc. 568, any 996, p. 496: «Donamus [...] ad prelibata ecclesia vel in eius iure perpetualiter transfundimus, ut irrevocabili modo legum eternitate firmetur.» Amb una fórmula casi idèntica, vegeu CC, vol. iv, segona part, doc. 1283, any 979, p. 925, i CC, vol. v, segona part, doc. 457, any 979, p. 419.

247. CC, vol. vi, primera part, doc. 273, any 943, p. 277.

248. CC, vol. v, segona part, doc. 413, any 972, p. 365. Vegeu altres exemples similars i per sentència del tribunal comtal a CC, vol. v, primera part, doc. 324, any [957], p. 293; A. BENET I CLARÀ, *Diplomatari de la ciutat de Manresa (segles IX-X)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994, col·l. «Diplomatari», núm. vi, doc. 277, any 999, p. 249.

249. CC, vol. vi, segona part, doc. 394, any 959, p. 353.

«carta donationis vel venditionis», «testamentum aut donationem», «cartula elemosina donationis», «facta auctoritas», «facta tradicio», «carta donationis elemosini», «cartule dotis et donationis», «concessio vel donatio», «dote elemosinaria», «carta mercenaria», «cartam donacionis vel tradicionis», «facta dote», «dote vel donatione», «facta scriptura donationis», «karta donacionis vel remedii», «scriptura elemosinaria», «donationem vel concessionem», «karta donacionis vel redemptionis», «donacio vel concessio», «donacio largicionis», «scripturam concessionis», «carta redencionis animas nostras», «scripturas donationis vel comutationis», «karta venditionis hac donationis», «cartam compositionis», «facta commutatione», «carta donatione vel elemosinaria», «titulum donationis vel tradicionis», «scriptura donationis vel pactionis», «donationis sive remunerationis».

10. CLÀUSULES COMMİNATÒRIES

Les clàusules comminatòries apareixen en el document abans de la calendació i en la que és encara la part final d'aquest. Es tracta de fórmules de càstig que segueixen un model molt uniforme. Potser se seguien formularis comuns a tota l'Europa carolíngia. La seva finalitat és que el donant, els seus fills o els seus descendents, o un tercer, respectin l'observança de la donació realitzada i garanteixin la seva voluntat contra els qui pretenguin conculcar el que s'ha establert. Si ho fessin, se'ls aplica una sanció consistent en la compensació al donatari, de contingut variat i de caràcter distint, del valor que atenyen els béns objecte de la donació, valor al qual s'ha d'addicionar el de les millores que s'hagin fet en els béns donats. El caràcter de prevenció és indubtable i deriva de girs condicionats expressius d'una advertència conculcació des de l'inici del segle x. Dites clàusules s'inicien amb la composició «quod si nos donatores aut quislibet homo ex adverso veniens persona vel inruere certaverit, qui contra hanc donacione [...] facta et ad nos tradita temptare aut inquietare ausus fuerit [...]».²⁵⁰ La fórmula es repeteix fins a la sacietat durant l'època estudiada, si bé amb múltiples variants que afecten tots els seus elements, si bé no desnaturalitzen la seva significació.

Les clàusules comminatòries contenen sancions espirituals i penals. Les primeres es troben immerses en una infinitat de càstigs i malediccions tretes de la Bíblia. La condemna a les penes de l'infern, el càstig del foc, l'excomunió eclesiàstica i la pèrdua de la salvació eterna, sovintegen en aquests documents, tal com va passar als malvats Datan i Abiron, sacerdots hebreus als quals la terra es

250. CC, vol. IV, primera part, doc. 4, any 885, p. 68.

va empassar vius i que van descendir a l'abisme en companyia dels seus familiars i dels seus béns a causa de la sublevació i la desobediència que havien comès contra Moisès.²⁵¹ El levita Coré apareix mencionat molt excepcionalment juntament amb Datan i Abiron.²⁵² També apareix de manera aclaparadora el personatge bíblic de Judes Iscariot, nascut a Iscarioth, una antiga població de Judea, acompanyat de la indicació que aquell que ha conculcat el contingut d'una donació, se l'ha de fer creditor de la seva participació a l'infern. La composició «et cum Iuda qui Dominum tradidit participationem abeat» apareix freqüentment en aquestes fórmules de maledicció.²⁵³ Sistemàticament, es presenta Judes com un traïdor, «qui fuit proditor»,²⁵⁴ i com a «nefandissimo traditore».²⁵⁵ Igual que els personatges bíblics Ananies i Safira, que van abjurar de Déu per enveja.²⁵⁶ De la mateixa manera, el que infringeixi allò establert en una donació, incorre en l'ira de Déu i mereix ser apartat de la comunitat de l'Església.²⁵⁷

El que es comporti com un infractor, cosa que, si s'actua amb cordura, no pot produir-se, segons diu la retòrica altmedieval, a més d'incórrer en les sancions espirituals mencionades, no pot demanar res, «non hoc valeat vindicare», i està obligat, a més, a compondre, és a dir, a reparar penalment el perjudici que ha provocat amb el seu procediment impropï. Els nostres diplomes catalans contenen quatre formes de reparació, que no operen sempre de manera independent, sinó, a vegades, de manera conjunta, almenys en alguns dels seus elements:

— La primera: determinar en moneda la quantia de la reparació. «Componat in vinculo auri libras V» és un dels molts exemples que podrien adduir-se. Sovint s'especifica si la moneda és d'or o de plata, per exemple, però no el lloc

251. Llibre dels Nombres, cap. 16, 27, 29 i 30. CC, vol. IV, diplomes: 4, any 885, p. 67; 8, any 887, p. 72; 9, any 888, p. 73; 10, any 888, p. 74; 16, any 890, p. 91; 400, any 934, p. 336; 493, any 942, p. 396; 815, any 959, p. 620; 971, any 965, p. 717; 1009, any 967, p. 740; 1023, any 967, p. 749; 1242, any 977, p. 895; 1354, any 981, p. 972; 1416, any 983, p. 1014; 1504, any 986, p. 1075; 1727, any 996, p. 1227. CC, vol. VI, diplomes: 79, any [873], p. 134; 174, any 904, p. 206; 188, any 915, p. 212; 190, any 917, p. 216; 197, any 922, p. 222; 202, any 923, p. 225; 224, any 931, p. 245; 228, any 932, p. 247; 232, any 932, p. 250; 236, any 934, p. 252; 237, any 934, p. 254; 276, any 944, p. 280; 277, any 944, 281; 288, any 945, p. 286; 294, any 947, p. 291; 341, any 953, p. 323; 407, any 960, p. 361; 424, any 962, p. 373; 469, any 972, p. 404; 472, any 973, p. 406; 485, any [975], p. 416.

252. CC, vol. VI, primera part, doc. 273, any 943, p. 278.

253. CC, vol. IV, primera part: doc. 143, any 915, p. 176; doc. 678, any 951, p. 520.

254. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1771, any 997, p. 1258, i CC, vol. IV, segona part, doc. 1180, any 974, p. 853.

255. CC, vol. VI, segona part, doc. 485, any 974, p. 416.

256. CC, vol. IV, primera part, doc. 493, any 942, p. 396.

257. CC, vol. IV, primera part, doc. 164, any 917, p. 192, i doc. 459, any 939, p. 375.

d'origen d'aquesta moneda, cosa que no es va fer fins després de l'any 1000, que és quan van aparèixer moltes monedes regionals.²⁵⁸

— La segona: aplicar la composició del doble, d'origen visigòtic, com va posar en relleu Iglesia Ferreirós en el seu treball «La creación del derecho en Cataluña», ja esmentat. Aquesta és la composició més generalitzada. Aquesta composició es va utilitzar també en les donacions entre els antics pobles germànics: «Componat dupliciter.»²⁵⁹

— La tercera: aplicar la composició del triple, d'origen també visigòtic, com va demostrar l'investigador esmentat. Sovint es presenta l'opció d'eleger entre l'una o l'altra composicions.²⁶⁰

— La quarta, i no és una redundància: aplicar la composició del quàdruple, «quadruplum». Són molts els diplomes dels quals sembla que es dedueix que aquesta sanció penal arrenca de la llei eclesiàstica. La composició «et predicto alode secundum legem romanam et cano-nica auctoritate in quadruplo componat ad predicta eclesia», encara que amb múltiples variants d'estil, és d'ús general.²⁶¹ Efectuat el dany, la seva compensació s'ha de dur a terme de manera immediata pel culpable, sense demora i sobre la base de béns d'igual qualitat que aquells sobre els quals s'ha comès l'agressió. Apareix pràcticament sempre la valoració de les millores realitzades, valoració que s'ha d'afegir a la sanció penal ordinària. Les sancions espirituals s'alliberen una vegada s'ha fet efectiva la composició ordinària. La dicció «coatus exolvat» és d'utilització comuna.

Les clàusules comminatòries finalitzen amb una fórmula d'estabilitat i permanència de la validesa de l'acte jurídic realitzat, en la qual s'indica que d'ara endavant no serà lícit transgredir l'escriptura o carta de donació, que sempre tindrà validesa absoluta. Sembla que l'acte jurídic consistent en la donació s'identifica amb el document en el qual es reflecteix, almenys a l'efecte de la validesa del dret.²⁶²

258. CC, vol. IV, primera part, documents 401, any 934, p. 336, i 434, any 937, p. 358, i CC, vol. VI, primera part, doc. 171, any 903, p. 203, i doc. 193, any 920, p. 219,

259. *Leges Alamanorum*, vol. LXVII, p. 123 i 63, a M. G. H., t. v, *pars I, legum sectio I, Legum Nationum Germanicarum*, Hannoverae, 1888.

260. Vegeu CC, vol. VI, segona part, doc. 197, any 922, p. 222: «[...] sicut lex Gothorum decernit ista omnia superscripta in duplo vel tripto immelioratum componant.» Vegeu la mateixa cita a CC, vol. VI, primera part, doc. 188, any 915, p. 212, i doc. 174, any 904, p. 296, entre els molts exemples que tinc anotats.

261. CC, vol. IV, primera part, doc. 101, any 911, p. 141. CC, vol. IV, primera part, doc. 643, any 949, p. 497: «[...] non hoc valead vindicare sed secundum morem ecclesiasticum (CC) in quadruplum restituid.»

262. CC, vol. VI, primera part, doc. 228, any 932, p. 246: «Et inantea ista scriptura donationis irrumpere non permittatur, sed plenam in ómnibus habeat firmitatem.» A vegades s'utilitza el vocable *roborem*, que és propi també d'una clàusula de garantia.

11. DATACIÓ I SUBSCRIPCIÓ

En l'escatocol del document s'inclou la calendació, que segueix normalment la cronologia dels reis francs, i s'assenyalen el dia i l'any, segons el que establia la legislació visigòtica.²⁶³ També s'hi inclou la subscripció, actuada per l'atorgant o pels atorgants de la donació. Quan els atorgants són diversos, solen subscriure amb l'expressió «nos simul in unum»,²⁶⁴ expressió freqüent també en les execucions testamentàries.²⁶⁵ Igualment, s'utilitza la composició «nos pariter».²⁶⁶ O l'expressió «in commune» o altres fórmules de significació similar. El subjecte actiu de la donació es mostra sempre en nominatiu. És el seu faedor. No existeixen limitacions per raó del sexe. El donant actuava lliurement i voluntària: «cum bono animo» i «qui ista donatione libenti animo feci».²⁶⁷ D'aquesta manera, s'exterioritzava amb claredat que ell era qui prenia la lliure iniciativa quant al desenvolupament de l'acte jurídic contingut en el document de què es tractava, i per això hi consignava el nom, el càrrec i el signe. També li corresponia la designació dels testimonis que havien de subscriure l'escriptura de donació.²⁶⁸ En cas de malaltia, l'atorgant no estava obligat a complir els tràmits de la subscripció i podia firmar digitalment: «Sig+num Ranlo, qui pro egritudine scribere non potui, sed digito roboravi.»²⁶⁹ En aquestes circumstàncies, els testimonis suplïen aquesta funció i la donació adquiria plena eficàcia. Se seguia, en aquest punt i una vegada més, la tradició jurídica visigoda.²⁷⁰

En la gran majoria de les situacions, els testimonis eren gent d'església i firmaven a continuació dels atorgants. Quan no apareixen els càrrecs eclesiàstics, amb molta seguretat podria tractar-se de persones laiques que intervenen en el

263. *Liber Iudicum Popularis*, II,V,1, p. 389: «Quales debeant scripture ualere.»

264. CC, vol. IV, primera part, doc. 559, any 941, p. 445.

265. CC, vol. IV, primera part, doc. 542, any 944, p. 433.

266. CC, vol. IV, primera part, doc. 418, any 936, p. 347, i CC, vol. IV, segona part, doc. 955, any 964, p. 707.

267. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1512, any 987, p. 1080.

268. Aspectes consignats a CC, vol. IV, tercera part, doc. 1771, any 997, p. 1258: «Giscafredus sacer SSS.* Sig+num Adroarius. Sig+num Gocifredus, qui ista carta elemosinaria facimus et testes firmare rogavimus. Sig+num Oliba. Sig+num Seniofredus. Atonus levita SSS.* Anulfus sacer SSS.*»

269. CC, vol. V, primera part, doc. 312, any 955, p. 286, i doc. 339, any 960, p. 308. Vegeu exemples similars a CC, vol. IV, segona part: doc. 737, any 955, p. 565; doc. 738, any 955, p. 566; doc. 1280, any 979, p. 923; doc. 1281, any 979, p. 924; CC, vol. IV, tercera part, doc. 1798, any 998, p. 1276; CC, vol. VI, primera part, doc. 294, any 947, p. 291; CC, vol. VI, segona part, doc. 370, any 957, p. 340.

270. *Liber Iudicum Popularis*, II,V,1, p. 389.

negoci com a testimonis. Els testimonis, com a persones de credibilitat rellevant, garanteixen la realització de l'acte jurídic contingut en el document i corroboren l'eficàcia jurídica d'aquest. Si són capaços, estan obligats a testificar, si fos necessari, rectament i veraç: «Et testes recte et veraciter testificamus.»²⁷¹ La presència d'un sol testimoni no atorga validesa a la donació. Seguint la tradició jurídica visigòtica, hereva de la romana, s'exigeix un mínim de dos o tres testimonis. No hi ha limitació quant al nombre màxim de testimonis. Dependrà de la major o menor solemnitat que acompanyi la redacció del document i, sobretot, de la importància social i jurídica de l'acte contingut en aquest. Desenes i desenes de testimonis estampen els seus signes quan reconeixen que posseeixen els vint llogarrets i viles que habiten per benefici de l'abadessa Emma, del monestir de Sant Joan de Ripoll.²⁷²

Els testimonis han de ser capaços, lliures, idonis, legals, conscients i responsables de la seva actuació, i han de reunir totes les circumstàncies que assenyala la llei: «[...] et testibus idoneis ut eam roborarent petivi.»²⁷³ És freqüent la composició «et de testes legibus».²⁷⁴ Segons la documentació, els testimonis pròpiament dits poden classificar-se en «auditores»²⁷⁵ i «visores»,²⁷⁶ o en ambdues coses: «Isti omines sunt auditores et viditurus.»²⁷⁷ Excepcionalment, se'ls qualifica de manera genèrica, en aquestes clàusules finals, com a «bonis ominibus».²⁷⁸ Alguns testimonis uneixen a la seva condició el càrrec de jutge²⁷⁹ i de notari.²⁸⁰

271. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1849, any 1000, p. 1313.

272. CC, vol. IV, primera part, doc. 119, any 913, p. 156-158. La importància d'aquest diploma és enorme per a l'estudi de la demografia rural.

273. CC, vol. V, segona part: doc. 388, any 968, p. 350; doc. 441, any 977, p. 395; doc. 447, any 978, p. 400; doc. 448, any 978, p. 406; doc. 452, any 993, p. 479.

274. CC, vol. VI, primera part: doc. 38, any 846, p. 194; doc. 41, any 849, p. 106; doc. 42, any 850, p. 106; doc. 43, any 850, p. 107; doc. 46, any 854, p. 108; doc. 48, any 855, p. 109; doc. 50, any 860, p. 111; doc. 59, any 867, p. 123; doc. 67, any 870, p. 127; doc. 68, any 870, p. 127; doc. 69, any 870, p. 128; doc. 70, any 870, p. 128; doc. 71, any 870, p. 129; doc. 76, any 872, p. 132; doc. 78, any 873, p. 133; doc. 82, any 874, p. 137; doc. 84, any 874, p. 138; doc. 85, any 874, p. 138; doc. 89, any 875, p. 140; doc. 90, any 875, p. 141; doc. 91, any 875, p. 141; doc. 96, any 876, p. 148; doc. 99, any 876, p. 151; doc. 102, any 876, p. 152; doc. 103, any 876, p. 153; doc. 104, any 876, p. 154; doc. 106, any 877, p. 155.

275. CC, vol. III, segona part, doc. 277, any [988], p. 432.

276. CC, vol. III, segona part: doc. 271, any 987, p. 429; doc. 318, [finals del segle X], p. 454, i doc. 228, any [974], p. 406.

277. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1568, any 990, p. 1120, i CC, vol. III, segona part, doc. 267, any [984], p. 425.

278. CC, vol. VI, segona part, doc. 590, any 989, p. 474.

279. CC, vol. VI, segona part, doc. 620, any 993, p. 495.

280. CC, vol. IV, primera part, doc. 10, any 888, p. 76.

Les firmes i els signes dels testimonis constitueixen la garantia que s'ha dut a terme l'acte jurídic contingut en el document, que se'ls entrega per a la seva roboració, una vegada llegit en presència dels qui intervenen en la subscripció: «Et testibus tradidit ad roborandum.»²⁸¹ En el futur, podien fer exhibició del document i, si esqueia, podien donar-ne testimoni: «Nos predicti testes in unum damus testimonia.»²⁸²

L'epígon del document està determinat per la firma de l'escrivà, que es declara redactor d'aquest: «[...] manu propria et solita subscriptione eam firmavit.»²⁸³ És excepcional que el redactor del document no fos un eclesiàstic.²⁸⁴

A més dels aspectes anteriors, es tornen a esmentar, en les clàusules finals del document, dades que s'havien consignat en les parts més nuclears d'aquest. Per exemple, la concreció del tipus de donació, segons la tipologia emprada en aquest treball; la causa de la donació («propter remedium anime nostre»);²⁸⁵ el lloc geogràfic on té lloc la redacció del document;²⁸⁶ la reserva a la qual es condiona la donació, per exemple, una reserva d'usdefruit²⁸⁷ o la circumstància que només puguin heretar els fills dels beneficiaris.²⁸⁸ De la mateixa manera, es consignen una gran varietat de clàusules especials, que poden anar des de la prestació de la tasca²⁸⁹ fins a la possibilitat de millorar l'objecte de la donació mitjançant la satisfacció del cens degut.²⁹⁰

281. CC, vol. III, segona part, doc. 236, any 975, p. 411.

282. CC, vol. V, primera part, doc. 171, any 921, p. 177.

283. CC, vol. III, segona part, doc. 269, anys [981-985], p. 427.

284. Vegeu un exemple d'aquesta situació a CC, vol. V, primera part, doc. 168, any 928, p. 175.

285. CC, vol. IV, primera part, doc. 133, any 914, p. 168, i doc. 581, any 946, p. 458.

286. CC, vol. IV, primera part, doc. 616, any [948], p. 479.

287. CC, vol. IV, segona part, doc. 785, any 957, p. 598, i doc. 1152, any 974, p. 836, i CC, vol. IV, primera part, doc. 101, any 911, p. 141.

288. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1799, any 998, p. 1278.

289. CC, vol. IV, tercera part, doc. 1760, any 997, p. 1249.

290. CC, vol. IV, primera part, doc. 434, any 937, p. 358.